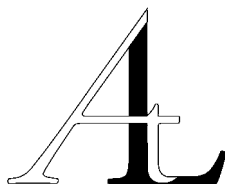

I S S N 1 3 9 2 - 7 3 7 X
e-I S S N 2 6 6 9 - 2 4 4 9

Archivum Lithuanicum 24

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VILNIAUS UNIVERSITETO ŠIAULIŲ AKADEMIJA
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 24

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2022

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),
(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),
UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),
JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETO ŠIAULIŲ AKADEMIJA

PROF. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),
HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

HABIL. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),
JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

PROF. HABIL. DR. *Pēteris Vanags* (kalbotyra / linguistics),
LATVIJAS UNIVERSITĀTE, RĪGA,
STOCKHOLMS UNIVERSITET

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Wiesław Wydra* (filologija / philology,
knygos istorija / book history),
UNIwersytet Adama Mickiewicza, POZNAŃ

Turiny (Contents)

Straipsniai (Articles)

Paulius V. Subačius

Tekstas kaip gyvatvorė o 9

Simon Fries

Über die Variation *būtų - būt* und
mūsų, jūsų - mūs, jūs bei Christian Donelaitis o 27

Ona Aleknavičienė

Lietuvių kalba kaip kalbos politikos objektas Prūsijos Karalystėje:
XVIII a. pradžios diskursas o 57

Birutė Kabašinskaitė

Rytų, vidurio ir Mažosios Lietuvos raštijos sandūros
1863, 1865 m. reformatų religinės didaktikos knygelėse o 103

Giedrius Subačius

Simono Daukanto 1846-ųjų *Pasakų Fedro* rankraščio ir spaudinio ortografija o 131

Jurgita Venckienė

Kazimiero Jauniaus marginalijos
Jono Jablonskio *Lietuviškos kalbos gramatikoje* (1901) o 187

Beata Bednarek

„Witaj, Ojczyzno!” – akcenty litewskie w lirykach
Franciszka Dionizego Książnina zawartych w Rękopisie Puławskim o 217

Publikacijos (Publications)

Sondra Rankelienė

Teodoro Narbuto asmeninės bibliotekos fragmentas
Vilniaus universiteto bibliotekoje: nuosavybės ženklai, viršeliai
ir marginalijos kaip savininko asmenybės bruožų atskleidimo įrankis o 239

Reda Griškaitė

Motiejaus Valančiaus sudarytas retų lietuviškų knygų sąrašas o 319

Recenzijos (Reviews)

Aurelija Tamošiūnaitė

Recenzuojama: Tomasz Kamusella, *Words in Space and Time.*

Historical Atlas of Language Politics in Modern Central Europe, 2021 ○ 365

Rima Cicėnienė

Recenzuojama: Ilja Lemeškinas = Il'ja Lemeškin, *Pranciškaus Skorinos*

portretas 1522–2022 = Portrait de Francisk Skorina 1522–2022, 2022 ○ 373

Darius Staliūnas

Recenzuojama: Viktorija Šeina, *Savas svetimas dainius. Adamas Mickiewiczius*
lietuvių literatūros kanone (1883–1940), 2021 ○ 385

Roma Bončkutė

Recenzuojama: Dalia Jakaitė (sud., įv. str. ir koment.)

Ko mums šiandien trūksta? Povilo Višinskio publicistika, 2020 ○ 391

Jolita Mulevičiūtė

Recenzuojama: Diana Streikuvienė (sud., tekstų autorė)

Jonas Kazimieras Vilčinskis. Vilniaus albumas =

Jan Kazimierz Wilczyński. The Vilnius Album, 2021 ○ 399

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Roma Bončkutė

Konferencija „Jaunsvirlaukio akademija“, skirta S. Daukanto

229-osioms gimimo metinėms: Jelgava ir Jaunsvirlaukis ○ 409

Ona Aleknavičienė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Lietuvių kalba kaip kalbos politikos objektas Prūsijos Karalystėje: XVIII a. pradžios diskursas

XVIII a. pradžioje Prūsijos Karalystėje kilo polemika dėl lietuvių kalbos vartosenos viešajame gyvenime, o tai sudaro prielaidas traktuoti šią polemiką kaip kalbos politikos reiškinių. Lietuviškų bažnyčių kunigai žodžiu ir raštu diskutavo dėl viešosios kalbos kokybės ir nors siekė panašių tikslų, tačiau matė skirtingus uždavinius ir jų sprendimo būdus. Šio amžiaus pirmąjį dešimtmetį keltos idėjos ne tik išryškino problemas, susijusias su lietuvių kalbos atmainomis, bet ir parodė valstybės institucijų nuostatas tautinių kalbų ir bendruomenių atžvilgiu.

Kalbos politika – nuolatinis procesas, kiekvienoje valstybėje turėjęs ir turintis savitas raidos kryptis, paremtas istoriškai susiklosčiusiais ideologiniais pagrindais, lemiamas skirtingų politinių, ekonominių, socialinių ir kultūrinių interesų. Kalbos politikos objektu plačiąja prasme laikoma tam tikroje teritorijoje vartojama kalba ar kalbos ir jų atmainos, o konkrečiąja – sprendimai, apimantys problemas, susijusias su raštu, viešojo gyvenimo ir kultūros reikmėms skirta kalba¹.

Tiriant istorines visuomenes, nustatyti tam tikru laikotarpiu formuotos kalbos politikos tikslus, kalbos planavimo uždavinius, priemones ir įgyvendinimo nuoseklumą galima tik iš dalies – atsižvelgiant į šaltinių teikiamus duomenis ir rekonstruojant įvykių raidą, kurioje, jei būtų vertinama pagal dabartinę sampratą, matytųsi trūktinųjų grandžių² ir, žinoma, nebūtų kai kurių terminų. Tai dar nėra teisiškai pagrįsti nuostatai ir nuoseklus jų vykdymas, o labiau kultūros tradicijomis paremta viešoji kalbos vartoseną, kuria suinteresuota valstybė, siekianti ją palaikyti ir valdyti, kad galėtų įgyvendinti savo prioritetus.

Prūsijoje kalbos politika išryškėjo XVI a. prasidėjus Reformacijai ir iš pradžių tapo svarbia Bažnyčios politikos dalimi, bet, kunigaikščiui Albrechtui Brandenburgiečiui

1 Plg. Kėvalienė, Raipa 2007, 48–49; Pupkis 2005, 185–186, 190–191.

2 Kalbos politika ir dabartinėse visuomenėse, kad ir būdama konkreti ir atvira, papras-

tai būna nepakankamai apibrėžta, negalinti visiškai apimti visų kalbos vartojimo atvejų (Kėvalienė, Raipa 2007, 48).

(1490–1568) virtus Prūsijos Bažnyčios vadovu, – ir valstybės politikos dalimi. Pradėjus diegti liuteronų tikėjimą ir siekti, kad jis būtų priimtas tiek aukštesniojo, tiek žemutinio visuomenės sluoksniu, įvertinta tautinių kalbų svarba. Lietuvių gyvenamose vietovėse šio amžiaus 4–7-ą dešimtmetį imta intensyviau steigti bažnyčias, tankinti jų tinklą, kurti sistemą kunigams rengti, knygoms leisti ir jaunimui mokyti³. Lietuvių kalba pamažu darėsi liturginių apeigų ir ceremonijų kalba, o joms atlikti ir tikėjimui skleisti buvo parengtos būtiniausios knygos⁴. Lietuvių kalba, būdama *lingua vulgaris*, jau tuomet įgavo viešosios kalbos statusą, neapribotą vien vartojimu bažnyčiose, bet orientuotą ir į švietimą bei knygų leidybą, taigi tapo kalbos politikos objektu.

Dabartinėse visuomenėse kalbos politikos subjektas – valstybė (valdžios organai), nes tai susiję su teisinės bazės reguliavimu, tačiau inicijuoti pokyčius gali ir įstaigos, organizacijos bei pavieniai asmenys. Pirmais kalbos politikos formavimo veiksmis, kurie paprastai tik vėliau įteisinami dokumentais, laikoma problemos identifikavimas, apibrėžimas ir prioritetų atranka⁵. Tolesni veiksmai – kalbos planavimas: kalbos politikos įgyvendinimo būdų bei priemonių numatymas ir nuoseklus įgyvendinimas kartu atliekant ir vykdymo kontrolę⁶. Šiuolaikinėse valstybėse paprastai parengiama kalbos politikos strategija, t. y. suformuluojami tikslai, o kad jie būtų įgyvendinti, apibrėžiami uždaviniai ir visuma priemonių patvirtintiems tikslams siekti – nuolat vykdomas kalbos planavimas.

Tiriant XVIII a. pradžios polemiką, svarbu įvertinti politines bei kalbines pažiūras į kalbos atmainas ir įvairias jos formas, kalbos paveldą, taip pat būdus bei priemones situacijai reguliuoti ir kalbos struktūrai kreipti norima linkme. Šiuo laikotarpiu nebuvo aktualus kalbų pasirinkimo klausimas – vokiečių ir lietuvių bendruomenės gyvavo nepalaikydamos intensyvių kalbinių kontaktų, o viešajame gyvenime kalbos vartotos pagal nusistovėjusias tradicijas. Šioje polemikoje kelti tik viešosios lietuvių kalbos kokybės užtikrinimo aspektai.

Rašytiniuose XVIII a. pradžios polemikos šaltiniuose (apie juos žr. 1) juntama kova dėl įtakos: pozicijų užėmimas, rėmėjų telkimas, nuostatų formulavimas, konkuravimas dėl kalbos vertinimo ir galimybių daryti jai poveikį. Kalbos politiką suprantant kaip idėjų, taisyklių, reglamentų, įstatymų ir praktinės veiklos visumą, skirtą visuomenės ar atskirų jos grupių planuojamiems kalbos ir jos vartojimo pokyčiams pasiekti arba išlaikyti *status quo*, atsiranda galimybė polemikos šaltinius tirti pagal **kalbos politikos analizės modelį**⁷: vertinti, kieno kalbinę elgseną siekiama paveikti, kokie veikėjai to siekia, kokie jų tikslai, kokiomis aplinkybėmis ir kokiomis priemonėmis daromas poveikis, kaip priimami sprendimai ir kokių rezultatų tikimasi⁸.

3 Lukšaitė 1999, 160–173, 185–222.

4 Lukšaitė 1999, 226–245; Petkūnas 2018, 11–38.

5 Kėvalienė, Raipa 2007, 48.

6 Dėl kalbos politikos ir kalbos planavimo sampratos žr. Christian 1994, 29–40; Grumadienė 1994, 10; Haugenas 1994, 14–28; Pupkis 2005, 182–196; Smetonienė 2005,

27–28; Shohamy 2006, 49; Valotka 2015, 84–101.

7 Dėl sąvokos *kalbos politikos analizės modelis* žr. Cooper 1989, 98.

8 Nuoširdžiai dėkoju prof. dr. Laimai Kalėdėnei už konsultacijas kalbos politikos klausimais ir teorinės literatūros nurodymą.

XVIII a. pradžios polemikos atsiradimas ir vyksmas – kultūrinis ir socialinis fenomenas, todėl ją perteikiantys veikalai traktuotini kaip diskurso elementai. Ją tirti ir tyrimo rezultatus apibendrinti patogu remiantis dar ir **diskurso analizės metodologija**. Sąvoką *diskurso analizė* suprantant kaip domėjimąsi ne vien vidiniais diskurso elementų ryšiais ir struktūrinėmis tekstų sąsajomis, bet ir kultūrinėmis bei socialinėmis viso proceso sąlygomis⁹, apimami du lygmenys: vidinis ir išorinis. Tai sudaro galimybę nustatyti ir tiesioginių dalyvių idėjų mainus, ir jiems įtaką dariusius išorinius veiksnius. Atsižvelgiant į šias aplinkybes, XVIII a. pradžios polemika gali būti laikoma kalbos politikos diskursu. Jį tiriant daugiausia dėmesio skiriama tokiems diskurso elementams¹⁰: 1) išraiškos formai; 2) kontekstui: tiesioginiam ir istoriniam; 3) dalyviams; 4) adresatams; 5) dėmesio objektui ir siužetui. Kad XVIII a. pirmąjį dešimtmetį svarstyti klausimai būtų įvertinti įvairiais aspektais, kalbos politikos analizės modelis derinamas su diskurso analizės modeliu.

Pagrindiniai XVIII a. pradžios diskursą komponuojantys veikalai iš esmės nustatyti jau anksčiau, todėl nebereikia pagrįsti nei jų atrankos principų, nei temos bendrumo. 2008 m. leidžiant juos mokslo reikmėms¹¹, analizuoti vidiniai tekstų ryšiai, vėliau ir kai kurie kalbos lygmenys¹², todėl autorių idėjos ir kompleksinė teiginių sankloda jau nemažai tirta. O štai kultūrinės ir socialinės diskurso formavimosi sąlygos, t. y. tie išoriniai veiksniai, kurie lėmė tikslus, uždavinius ir jų vykdymo aplinkybes, žinomi daug mažiau. Norint rekonstruoti visuomenėje vykusį diskursą kaip kalbos politikos reiškinių, neužtenka nustatyti paskelbtų teiginių sąsajas – reikia vertinti platesnį kontekstą, turintį istorinius, kultūrinius ir socialinius matmenis. Šiuo požiūriu dar likę neatsakytų klausimų – tiek dėl polemikos eigos, tiek dėl dalyvių interesų bei veiklos motyvų, galinčių paliudyti ir kalbos politikos diskurso ištakas.

Šio tyrimo **objektas** – XVIII a. pradžios diskursas publikuotuose šaltiniuose, išryškinančiuose viešosios lietuvių kalbos ir visuomenės santykius, bei archyvuose dokumentuose, teikiančiuose informacijos apie diskurso eigą ir dalyvius. Straipsnio **tikslas** – remiantis publikuotuose šaltiniuose esančiais idėjų deriniais ir archyvinių dokumentų duomenimis, įvertinti raštu užfiksuotas diskusijas ir veiksmus kaip kalbos politikos reiškinių. Siekiant šio tikslo, keliami tokie **uždaviniai**: 1) apžvelgti šaltinių žanro skirtumus ir juos lėmusį tiesioginį kontekstą; 2) įvertinti, kokie asmenys dalyvavo kalbos politikos diskurse ir kokios įtakos tam turėjo jų kultūrinis bei socialinis kapitalas; 3) nustatyti, kokį poveikį darė kultūrinė ir socialinė terpė – institucinės organizacijos, galėjusios formuoti kalbos politiką; 4) įvertinti diskurso adresatus ir tikslus: kieno kalbinę elgseną siekiama paveikti ir kokių tikslų siekiama.

9 Dėl terminų *diskursas*, *diskurso analizė*, *diskurso teorija* sampratos sociologijos ir lingvistikos moksluose žr. Kraniauskas 2002, 61–82.

10 Dėl pagrindinių diskurso analizės elementų plg. Telešienė 2005, 2, 5.

11 Drotvinas 2008; Citavičiūtė 2008; Aleknavičienė, Schiller 2008.

12 Aleknavičienė 2015, 9–40; Aleknavičienė 2018, 215–259.

1. DISKURSO ŠALTINIAI: ŽANRAS IR TIESIOGINIS KONTEKSTAS. Keletą metų vykusios diskusijos geriausiai paliudytos trijose 1706 m. išleistose knygose. Pirmasis išėjo Mykolo Merlino (Michael Mörlin, 1641–1708) traktatas *Principium primum in lingua Lithvanica* (toliau – MP). Jo pabaigoje įrašyta 1706 m. vasario 14 d. (MP 24), o Johanno Berento (Johann Berent, Behrend, 1658–1712) pratarmė (toliau – MP-B) datuota 1706 m. kovo 2 d. (MP-B [X]). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad MP pradžioje rašoma, jog generalinė Gumbinės bažnyčios vizitacija buvo atlikta praėjusių 1704 m. rugpjūčio 17 d.: „Verwichenes 1704. Jahr den 17. Aug.“ (MP [1]), taigi MP pradėtas rašyti 1705 m. Po jo netrukus pasirodė Jono Šulco (Johann Schultz, ~1684–1709) į lietuvių kalbą išverstos *Ezopo pasakėčios* (toliau – EP). Šulco pratarmė (toliau – EP-Š) datuota 1706 m. gegužės 10 d. (EP-Š [8]). Trečioji buvo išleista Jokūbo Perkūno (Jacob Perkuhn, Perkhun, 1665–1711) knyga *Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift* (toliau – PB), joje tiksli data nenurodyta.

Šie trys veikalai yra materialieji diskurso, kaip socialinio komunikacinio veiksmo, išraiška. Tai elementarūs diskurso vienetai, sudarantys diskurso korpusą¹³. Kiekvienas jų gali būti laikomas ir atskiru diskursu, nes turi sakytoją (adresantą), skaitytoją (adresatą) ir pirmojo ketinimus tam tikru būdu paveikti antrąjį, taigi kiekviename iš jų konstruojamas diskursyvus objektas, tačiau tik tiriant visus tris, išaiškėja tikroji rašytinių diskusijų apimtis, matyti sužetinė linija ir simboliniai resursai, kuriais siekiama įtikinamojo efekto.

Šių diskurso šaltinių žanrai, rodantys autorių pozicijas ir sužetinės linijos pobūdį, gerokai skiriasi. Nors kiekviename jų pateikiamas savo patirtimi paremtas pasakojimas – istorija apie chronologiškai susijusius įvykius, apimanti ir autorių nuomonę bei jausmus, tačiau naratyvas kuriamas skirtinga maniera.

MP yra traktatas, keliantis idėjas dėl lietuvių kalbos vartosenos viešajame gyvenime tobulinimo, siekiantis įtraukti visuomenę jas svarstyti ir priimti sprendimą „visu pritarimu ir sutarimu“ (MP 3). MP ryški **kūrybinė pozicija**. Tai pirmasis tokio žanro ir tokias idėjas kėlęs kūrinys lietuvių kalbotyros istorijoje. **Tiesioginis kontekstas**, arba pretekstas jam atsirasti, – 1704 m. rugpjūčio 17–18 d. Gumbinės bažnyčioje vykusioje generalinėje vizitacijoje, per kurią Prūsijos Lietuvos mokyklų ir bažnyčių inspektorius, vyriausiasis rūmų pamokslininkas Friedrichas Deuschas (1657–1709) vertino Merlino bendravimą su lietuviais kalbos požiūriu, kad įsitikintų, ar šie supranta jį. Apie Merliną skleistos kalbos, kad jis negali pakankamai gerai mokėti lietuviškai, nes yra atvykėlis. Kai paparpija patvirtino suprantanti kunigą, Deuschas pritarė pagrindiniam jo taikomam bendravimo principui (MP [1]–3) ir tai paskatino Merliną tą principą išdėstyti raštu ir pakviesti kunigus jį svarstyti.

EP – pirmoji lietuviška grožinės verstinės literatūros knyga. Jos pagrindą sudaro dešimties Ezopo pasakėčių vertimas, tačiau pratarmėje, komentaruose ir eiliuotame

¹³ Dėl elementariųjų diskurso vienetų sampratos žr. Kraniauskas 2002, 77–81.

Pilypo Ruigio (Philipp Ruhig, 1675–1749) sveikinime (toliau – *EP-R*) išreiškiamas palankus požiūris į *MP* išdėstytas kalbines nuostatas. *EP* ryški Merlino idėjų **palai-komoji pozicija**, o vertimas – tų **idėjų realizacijos pavyzdys**. Šios knygos **tiesioginis kontekstas** paliudytas antraštiniame lape: tai bandymas išversti pasakėčias pagal jau sukurtą lietuvių kalbos vartojimo principą: „Zum Verfuch Nach dem *PRINCIPIO Lithvanicæ Lingvæ Littauifch vertiret*“ (*EP*), apie tai taip pat kalbama Šulco pratar-mėje, Merlino mintys atsispindi komentaruose.

PB žanras apibūdinamas kaip *EP* ir *MP* recenzija – vertimo ir idėjų, kuriomis vertėjas rėmėsi, analizė siekiant parodyti naujųjų teiginių nepagrįstumą, vertimo ydingumą, paneigti pačią problemą, apginti vietinius kunigus ir jų vartojamą kalbą. Jame akivaizdžios dvi pozicijos: **kritinė** ir **gynybinė**. Šios knygos **tiesioginis kon-tekstas** – neįvardyto asmens Perkūnui atneštos *Ezopo pasakėčios* ir prašymas pasaky-ti savo nuomonę apie vertimą (*PB* 3). Nėra aišku, ar buvo atnešta jau išleista knyga, ar tik korektūra, nes Perkūnas rašo, kad pastebėjęs pono iš Gumbinės, t. y. Merlino, rašyseną koreguotame egzemplioriuje, kurį šis ir pats davęs kitiems: „ich Herrn Gumbinners Hand / bey dem *corrigirten* || *Exemplar*, bemercket / welches er auch felbſten andern ge=||geben“ (*PB* 3)¹⁴; be to, pratarinę Perkūnas gavęs pasiskaityti vėliau kita proga (*PB* 21).

PB – pirmoji analitinė recenzija, skirta literatūros kūrinių vertimui į lietuvių kal-bą ir lingvistines idėjas keliančiam traktatui. Tačiau joje yra ir vadinamosios *argumen-tatio ad hominem* elementų, kai argumentai nukreipiami į asmenį siekiant jį demas-kuoti, sukelti abejonių jo patikimumu ir pakenkti reputacijai parodant neatitikimus tarp viešai pareikštų nuostatų ir gebėjimų juos vykdyti.

Reikia atkreipti dėmesį dar į tai, kad skiriasi ne tik šių šaltinių žanras, autorių pozicijos, bet ir leidimo vieta. Pirmieji du išėjo Karaliaučiuje, toje pačioje Hieronimo Georgi'o (1659–1717) spaustuvėje, turėjusioje Prūsijos karaliaus privilegiją. Georgi's – Karaliaučiaus universiteto poezijos profesorius (nuo 1694), spaustuvę įsigijo iš Jo-hanno Siegmundo Lange's našlės, privilegiją gavo 1701 m. liepos 26 d.¹⁵, 1709 m. spaustuvę pardavė Evangelikų reformatų bažnyčiai¹⁶. *EP* – vienintelė jo išleista lie-tuviška knyga¹⁷.

PB antraštiniame lape kaip leidimo vieta įrašyti du miestai: Leipcigas ir Frank-furtas, spaustuvė nenurodyta. Spaustuves Leipcige ir Frankfurte prie Maino turėjo broliai Stockai: Philippas Wilhelmas ir Johannas Adolphas. 1697–1701 m. jie dirbo kartu Frankfurte, paskui Philippas Wilhelmas persikėlė į Leipcigą, kur jo spaustuvė veikė 1701–1729 m.¹⁸ Philippas Wilhelmas Stockas spaudiniuose paprastai įrašydavo abu miestus, todėl tikėtina, kad *PB* išspausdintas būtent jo spaustuvėje.

14 Apie tai dar žr. Aleknavičienė, Schiller 2008, 121.

15 Arnoldt 1746, 403–404; Arnoldt (1746, 57) nurodoma birželio 26 d.

16 Meckelburg 1840, 30–31; karalius Frydri-chas I leido Evangelikų reformatų bažny-

čiai įkurti spaustuvę, kurioje savo lėšomis galėtų spausdinti lenkiškas ir lietuviškas knygas mokykloms (Meckelburg 1840, 31).

17 Kaunas 1996, 80.

18 Paisey 1988, 253.

Šie trys kūriniai turi ryškių intertekstinių sąsajų, tačiau skirtingas jų žanras ir leidimo duomenys skatina kelti keletą klausimų: kodėl *PB* neatsirado nei leidėjo, nei globėjo Karaliaučiuje? Kokie vidiniai ir išoriniai diskurso veiksniai galėjo nulemti jo tematiką ir publikavimo vietą? (apie tai daugiau žr. 2.2).

Kalbos politikos diskurso šaltiniams priskiriamas ir oficialus Prūsijos vyriausybės raštas *An die litauischen Ämtern wegen des im Druck befindlichen Traktats „De principio linguae Lithuanicae“*, rašytas 1706 m. balandžio 14-ąją Prūsijos karaliaus Frydricho I (Friedrich I., 1657–1713, karalius 1701–1713) vardu ir pasirašytas Prūsijos Karalystės kanclerio Georgo Friedricho von Kreitzeno (Georg Friedrich von Kreytz[en], 1639–1710) kaip vyriausybės nario (nuo 1687)¹⁹. Raštas skirtas lietuviškomis Prūsijos apskritims nurodant padaryti lietuvių bažnyčiose dirbančių kunigų apklausą dėl *MP* keliamų kalbos vartojimo idėjų (apie dokumentą išsamiau žr. 2.2).

2. DISKURSO DALYVIAI: KAS SIEKĖ DARYTI ĮTAKĄ KALBAI? Į kalbos klausimų svarstymą buvo įsitraukę ne tik minėtų šaltinių autoriai, bet ir daugiau asmenų, tačiau pagrindiniai diskurso adresantai, šaltiniuose išdėstę savo požiūrį į lietuvių kalbos vartojimą viešajame gyvenime, yra Merlinas, Šulcas ir Perkūnas. Prie jų pridėtini dar du, pasakę palaikomąją nuomonę pratarėse, paskelbtose *MP* ir *EP* pradžioje: tai Johannas Berentas ir Pilypas Ruigys. Apie visus šiuos autorius jau rašyta, ypač daug 2002 ir 2008 m.²⁰, todėl toliau bus domimasi tik tais jų veiklos aspektais, kurie galėjo turėti įtakos kalbos politikos diskurso eigai (apie tai žr. 2.1).

Atsakyti į klausimus dėl kitų diskurso dalyvių gana sudėtinga – visų pirma dėl to, kad minėtose knygoose vengta nurodyti asmenis. Čia dažni tokie pasakymai: „geras bičiulis iš Karaliaučiaus 1704 metų balandžio 19 dieną man parašė“ (*MP* [1]); „vienas mano nedraugų buvo nemažai prieš mane prikalbėjęs“ (*MP* [1]); „per vieną brangų globėją gavau iš Karališkosios bibliotekos pirmąją lietuvišką knygą“ (*MP* 11); „vieno lietuvių kalbos mylėtojo pageidavimu išdėstyta“ (*PB* [1]); „geras draugas atnešė man į namus Ezopo pasakėčias [...] reikalavo man pačiam jas perskaityti ir pasakyti savo nuomonę“ (*PB* 3).

Merlinas savo pratarėse antraštėje mini ir „prielankius ponus“ bei „brangiausias globėjus“, bet jų neįvardija. Iš amžininkų jo traktate yra tik dvi pavardės: *Deutschas* ir *Perkūnas*. Prie jų dar pridėtina pratarėse autoriaus pavardė *Berentas*. Berentas aprašė Prūsijos Bažnyčiai palankią karaliaus veiklą (*MP-B* [V]). *EP* esančioje Šulco pratarėje taip pat yra pavardė *Deutschas*, keletas Gumbinės lietuvių kaip vertimo pagalbininkų asmenvardžių ir Ruigio kaip eiliuoto sveikinimo autoriaus. Šulcas savo pratarėje paminėjo dar Įsruties apskrities vyriausiąjį kunigą, tik nenurodė pavardės. Šias pareigas 1699–1706 m. ėjo Johannas Mathaeus Grünmülleris²¹ (1659–1706). Rui-

¹⁹ Kreytzen 1706-04-14, 1r.

²⁰ Drotvinas 2002, 99–116; Drotvinas 2008, 129–134; Citavičiūtė 2008, 135–157; Aleknavičienė, Schiller 2002, 82–95; Aleknavi-

čienė, Schiller 2008, 101–125; Blažienė

2020, 27–52; žr. taip pat šiuose tyrimuose nurodytą ankstesnę literatūrą.

²¹ Arnoldt 1777, 109; Moeller 1968, 50.

gys savo sveikinime įvardijo Prūsijos karalių Frydrichą I (*Friederich EP-R* [15]). O štai Perkūno traktate nėra kitų amžininkų pavardžių, išskyrus Šulcą ir pakartotus dviejų *EP* pratarinėje nurodytų vertimo pagalbininkų asmenvardžius. Perkūnas neįvardija net pagrindinio savo oponento Merlino – vadina jį *Ponu iš Gumbinės* („Herr Gumbinner“ *PB* 3 ir kt.). Dėl tokių nutylėjimų kai kurių diskurso dalyvių, ypač „antro plano“, bet ne mažiau svarbių, pozicija kalbos politikos klausimais gali būti rekonstruojama tik remiantis diskurso šaltiniuose pateiktais faktais ar užuominomis ir vėlesniais paliudijimais (apie tai žr. 2.2)²².

2.1. PAGRINDINIAI DISKURSO DALYVIAI: SOCIALINIS IR KULTŪRINIS KAPITALAS. Kalbant apie diskurso šaltinių žanrus, jau minėta, kad juose matyti skirtingos autorių pozicijos. Ypač jomis išsiskiria *MP* ir *PB*, nors **Merlinas** ir **Perkūnas** priklausė tai pačiai institucinei organizacijai – Prūsijos Bažnyčiai. Profesi- nę jų padėtis buvo apylygė – abu evangelikų liuteronų kunigai, dirbantys lietuviš- kose parapijose. Skirtumas tik tas, kad Gumbinė buvo miestelis, nors miesto teisių XVIII a. pradžioje dar neturėjo²³. Merlinas čia dirbo 1672–1708 m.²⁴ Valtarkiemis te- buvo bažnytikėmis, kaip ir Gumbinė, priklausęs Įsruties bažnytinei apskričiai. Per- kūnas Valtarkiemyje 1690–1692 m. dirbo kunigo adjunktų, 1692–1707 m. kunigu²⁵. Merlino darbinė patirtis buvo didesnė: 1706 m. jis buvo kunigavęs 34 metus, o Per- kūnas – perpus mažiau: 16 metų, tačiau teoriškai abu kunigai savo kalbinei veiklai turėjo turėti tą patį motyvą – orientuoti ją Prūsijos Bažnyčiai naudinga linkme.

Nors profesiniu požiūriu Merlino ir Perkūno statusas buvo panašus, tačiau soci- alinis kapitalas – kilmė, pažintys ir ryšiai su kitais dalyviais bei institucijomis, lėmė galimybes juos mobilizuoti – skyrėsi. **Merlinas** buvo kilęs iš kilmingos vokiečių gi- minės, gyvenusios daugiausia Tiuringijoje ir garsėjusios evangelikų liuteronų dvasi- ninkų dinastija²⁶. XVIII a. literatūroje dažnai paminima jo giminystė su XVI a. Sembos vyskupu Joachimiu Merlinu (Joachim Mörlin, 1514–1571, vyskupas nuo 1567). Šis buvo Mykolo Merlino senelio Hugo Merlino (Hugo Mörlin, 1545–1627), dirbusio kunigu Veimare, Koburge ir Molšlėbene, brolis²⁷. Joachimas Merlinas nuo 1550 m. dirbo Karaliaučiaus katedroje pamokslininku, bet 1553 m. dėl osiandrizmo paliko Karaliaučius²⁸. Kai osiandrizmas buvo įveiktas, jį ir teologą Martiną Chemnitzą kuni- gaikštis Albrechtas pasikvietė į Prūsiją, kad padėtų sureguliuoti Bažnyčios santykius. Merlinas kartu su Chemnitzu 1567 m. parengė teologinį traktatą *Repetitio corporis doctrinae christiana*, kuriame grįžo prie pagrindinių evangelikų liuteronų tikėjimo

22 Nuoširdžiai dėkoju habil. dr. Christianei Schiller už diskurso dalyvių biobibliogra- finių duomenų patikslinimą ir papildymą.
23 Gumbinei miesto teisės suteiktos 1722 m., bet pirmasis magistrato posėdis įvyko 1724 m. gegužės 24 d., todėl ta diena ir laikoma miesto įkūrimo data (*Mažosios Lietuvos enciklopedinis žinyklas*, 2015, 275).

24 Moeller 1968, 50.

25 Moeller 1968, 145.

26 Plačiau apie Merlinų dinastiją žr. Schreiber 1708, A3–B; Drotvinas 2002, 102–104, 113–114; Drotvinas 2008, 129–131.

27 Schreiber 1708, A3; čia ir toliau remiamasi perrašu: Drotvinas 2002, 111–116.

28 Arnoldt 1777, 47; Fligge 1972, 140–142.

dokumentų ir siekė užkirsti kelią skirtingai jų interpretacijai, kad nebekiltų Bažnyčia skaldančių teologinių ginčų²⁹.

Mykolo Merlino laidotuvių pamoksle, rašytame tuomečio Karaliaučiaus universiteto iškalbos ir istorijos profesoriaus Michaelio Schreiberio (1662–1717), datuotame 1708 m. kovo 20 d., teigiama, kad Merlinas 1664 m. atvyko į Karaliaučių tęsti studijų ir pamatyti vyskupo Merlino epitafiją, esančią Knypavos katedroje (taip vadinta Karaliaučiaus katedra):

Einige Jahr darauf entfchloß Er sich nach Preuffen zu gehen / || umb dafelbft fowol denen *Studiis weiter obzuliegen* [...] und in der Kneiphöffchen Thum=Kirche befindliche *Epi-||taphium* vorgedachten feel[igen] Herrn *Bifchoffs Mörlini zu fehen*³⁰.

Apie epitafiją jam buvo rašęs įbrolis Nikolajus Merlinas (Nicolaus Mörlin)³¹. Mykolo Merlino giminystė su vyskupu pamoksle ypač aiškiai nurodyta pasakojant apie lietuvių kalbos mokymosi aplinkybes. Mat jis buvo susitikęs su savo kraštiečiu Kaukėnų kantoriumi Michaeliu Schoberiu, kuris pataręs jam vykti į Tilžę, o čia jį šiltai priėmęs Tilžės miesto bažnyčios klebonas Johannas Molina³² ir diakonas Werneris³³ (tai Danielius Werneris, diakonu Tilžėje dirbęs 1661–1692 m.³⁴). Šio motina buvusi *Mörlinin*, o jos senelis – minėtasis Sembos vyskupas – ir Mykolo Merlino senelis buvę tikri broliai:

3ur Tilfit fand Er || infonderheit bey dem damahligen Herrn Ertz=Priester / (*Tit.*) || Herrn Johann Molina / und feel[igen] Herrn *Diacono* Werner / || guten *Accefs*, und empfieng von beyden / vornehmlich aber von dem || Herrn *Diacono*, weil derfelbe zur leiblichen **Mutter / eine gebohrne || Mörlinin** gehabt / derer ihr Herr **Groß=Vater / wolgemeldten || Sambländ[ifchen] Herr Bifchoff / und des feel[igen] Herr Pfarers || Herr Groß=Vaters leiblicher Bruder gewefen** / viele Höfligkeit || und Gütte³⁵.

Danieliui Wernerui buvo atitekęs rankraštinis Joachimo Merlino sūnaus Jeronimo (Hieronymus Mörlin), 1577–1602 m. dirbusio kunigu Tilžės miesto bažnyčioje³⁶, palikimas³⁷. Taigi apie giminystę su Sembos vyskupu gerai žinojo tiek pats Merlinas, tiek jo aplinkos žmonės. Ši giminystė buvo svarbi ne tik amžininkams, bet ir vėliau Prūsijos Bažnyčios istoriografams, presbiterologijū sudarytojams³⁸.

Diskurso šaltiniuose keletą kartų iškyla klausimas dėl Merlino lietuvių kalbos mokėjimo, o skundus, kad jos gerai nemokąs ir net negalįs mokėti, nes esąs atvykėlis ir ši kalba jam nėra gimtoji, pats Merlinas traktavo kaip Gumbinės bažnyčios vizitacijos priežastį 1704 m. (*MP* [1]). Werneris veikiausiai buvo pirmasis, paraginęs

29 Vėliau jis buvo vadinamas *Repetitio corporis doctrinae Prutenici* arba *Corpus doctrinae Prutenicum* (*Real-Enzyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*, 2015 [1882], 136–141).

30 Schreiber 1708, B1.

31 Schreiber 1708, B1.

32 Šaltiniuose yra pavardės variantas *Malina* (Arnoldt 1777, 138; Moeller 1968, 143).

33 Schreiber 1708, B1.

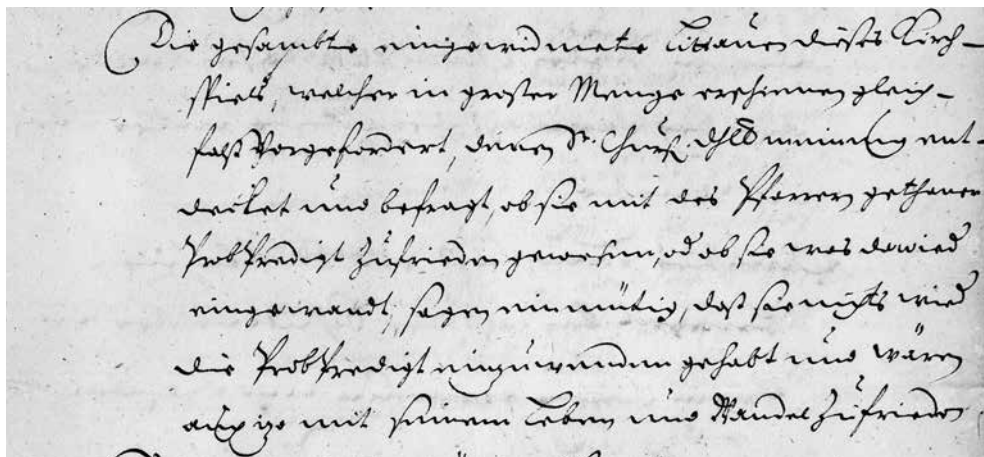
34 Arnoldt 1777, 140; plg. Moeller 1968, 143, kur nurodomi 1661 m.

35 Schreiber 1708, B1.

36 Arnoldt 1777, 137; Moeller 1968, 143.

37 Koch 1911, 451.

38 Plg. Arnoldto (1777, 110) įrašą: „Michael Morlin des Bifchofs Brudern Enkel“; žr. taip pat Quandt 4 16r.

1 pav. Preuck, Müller, 1673-02-16, 9r: palankus Gumbinės parapijos lietuvių atsiliepiamas apie bandomąjį Mykolo Merlino pamokslą; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 56 e 4, Nr. 4/1

Merliną jos mokyti: Tilžėje nuvedė pas Georą Andriejų Reimanną³⁹, paskui pas Viešvilės kunigą Heinrichą Eisenblätterį⁴⁰. Čia Merlinas pusę metų klausėsi lietuviškų pamokslų, o kad dar labiau patobulintų lietuvių kalbos žinias ir suvoktų jos esmę, nuvyko į Kauną, kur praleido visus metus⁴¹. Jo išvykimu į Kauną galbūt pasirūpino Molina, nes buvo ir visų LDK evangelikų bažnyčių superintendentas⁴².

Kaip rašo Schreiberis, Merlinas, tobulai išmokęs lietuvių kalbą, 1667 m. grįžo į Tilžę, kur jį vėl ėmėsi globoti Werneris ir Merlinas pasirengė sakyti pamokslus tiek vokiškai, tiek lietuviškai⁴³. Vis dėlto vos jam 1672 m. pradėjus dirbti Gumbinėje kunigu, dėl paskyrimo atsirado skundas⁴⁴. Ypač priešiška nusiteikę buvo parapijos vokiečiai. Apklausus lietuvius, paaiškėjo, kad šie patenkinti jo bandomuoju pamokslu ir elgesiu (plg. 1 pav.):

Die gefambte eingewidmete Littauen dieses Kirch-||spiels, welcher in großer Menge
erfchienen gleich-||falls vorgefordert, denen Sr. Churf. Dhlt meinung ent-||deckt und

39 Reimannas nebuvo kunigas, žr. Arnoldt 1777, 136–142; Moeller 1968, 143, plg. Drotvinas 2002, 105.

40 Heinrichas Eisenblätteris Viešvilėje kunigavo 1657–1688 m. (Moeller 1968, 151).

41 Schreiber 1708, B1.

42 Moliną 1664 m. visų LDK evangelikų bažnyčių superintendentu paskyrė LDK kunigaikštis Radvila (Arnoldt 1777, 138, čia pavardė *Malina*). Tai Boguslavas Radvila (1620–1669), LDK kunigaikštis ir Prūsijos

Kunigaikštystės generalgubernatorius (1657–1665), turėjęs rezidenciją Karaliaučiaus pilyje, globotas dėdės Brandenburgo didžiojo kurfiursto ir Prūsijos kunigaikščio Frydricho Vilhelmo, rėmęs evangelikus reformatus Lietuvoje ir Prūsijoje (*Mažosios Lietuvos enciklopedinis žinynas*, 2015, 488–489).

43 Schreiber 1708, B1.

44 Preuck, Müller 1673-02-18, 5r–5v.

65 Lietuvių kalba kaip kalbos politikos objektas Prūsijos Karalystėje: XVIII a. pradžios diskursas

befragt, ob fie mit des Pfarrers gethaner || ProbPredigt zufrieden gewefen, od[er] ob fie was dawied[er] || eingewandt, fagen einmütig, daß **fie nichts wied[er] || die Prob-Predigt einzuwenden gehabt und wären || auch igo mit feinem Leben und Wandel zufrieden**⁴⁵.

Merliną skundęs kitas kandidatas į kunigus Johannes Christianas (var. *Kristan*) buvo nepriimtas, nes pripažinta, kad jis lietuviškai gerai nemoka, be to, dėl šios priežasties ir ankstesnis kunigas nenorėjęs, kad Christianas būtų paskirtas jo adjunktui⁴⁶. Taigi kalbos mokėjimas Merlinui ir kitiems kunigams buvo aktualus nuo darbinės veiklos pradžios – tai buvo svarbus kultūrinis kapitalas, sudaręs galimybę dirbti lietuviškose parapijose, todėl turėjo būti sukaupias iš anksto.

Palankus Deutscho įvertinimas per vizitaciją Merlinui tapo paskata sukurti lietuvių kalbos vartojimo principus. Tai nulėmė sumanymą ne tik išdėstyti juos raštu, bet ir paskleisti informaciją plačiau teikiant svarstyti kunigams. Apie lietuvių kalbą jis parengė bent du veikalus: 1) 1705 m. traktatą lotynų kalba *An Lithvanicae Lingvae Reformatio sit necessaria? (Ar reikia reformuoti lietuvių kalbą?)*, kurį įteikė Deutschui⁴⁷ (rankraštis neišlikęs); 2) 1706 m. traktatą vokiečių kalba *Principium primarium in Lingva Lithvanica (Pagrindinis lietuvių kalbos principas)*.

Pratarmę Merlino traktatui parašęs Karaliaučiaus rūmų teismo tarėjas **Johannes Berentas**⁴⁸ (apie jį žr. ir 2.2) sureagavo į galimus priekaištus dėl tokios Merlino, kaip nevietinio kunigo, iniciatyvos ir stengėsi įtikinti kitus, kad šis turi teisę ir laisvę spęsti, kaip reikia rašyti ir kalbėti, nes lietuvių bažnyčiai tarnauja jau daug metų, „lietuvių kalbos piliečių bendrijai“ yra visiškai atsidavęs („*civitate || Lingvæ Lithvanicæ fatis donatus*“ *MP-B* [VI]) ir rūpinasi senųjų kalbos ypatybių išsaugojimu (*MP-B* [VI–VII]).

Nors po vizitacijos ir traktato paskelbimo jau nebebuvo reikalo Merlinui įrodinėti kalbos mokėjimą ir gebėjimą dirbti lietuviškoje parapijoje, bet Perkūnas *PB* ir toliau stengėsi parodyti, kad Merlinas lietuvių kalbą moka nepakankamai. Perkūnas nepripažino jo įgyto lietuvių kalbos mokėjimo statuso, tai laikė vietinės kilmės kunigų privalumu, nors daugumai jų ta kalba taip pat buvo tik išmoktoji.

Jokūbo Perkūno giminė tokių išskirtinių istorinių nuopelnų Prūsijos Evangelikų liuteronų bažnyčiai neturėjo. Pirmasis kunigas, kurį fiksuoja Prūsijos presbiterologijos, – jo tėvas Jokūbas Perkūnas vyresnysis (1640–1709)⁴⁹. Šis buvo kilęs iš Įsruties. Jo tėvas (taip pat Jokūbas Perkūnas) 1633 m. pastatė bažnyčią Išdaguose ir už tai jam ir jo palikuonims buvo suteikta teisė laikyti smuklę⁵⁰. Į Karaliaučiaus universitetą Jokūbas Perkūnas vyresnysis imatrikuluotas 1657 m. birželio 2 d. kaip „Perkuhn Jac.,

45 Preuck, Müller 1673-02-16, 9r.

46 Preuck, Müller 1673-02-16, 6r–13v.

47 Traktatą mini tik Šulcas, jam jis buvęs duotas paskaityti ir kartu su *MP* nulėmęs apsisprendimą domėtis lietuvių kalba ir dirbti lietuvių kunigu (*EP-Š* [2]).

48 Berentas kilęs iš Įsruties, mokėsi Įsruties gimnazijoje, Leidene 1686 m. įgijo teisės

daktaro laipsnį, 1687–1694 m. Karaliaučiaus universitete dėstė teisę, paskui tapo Karaliaučiaus rūmų teismo tarėju („Geschichte der Lateinschule zu Insterburg“, 1878, 14); apie jį dar žr. Aleknavičienė, Schiller 2002, 82–85.

49 Arnoldt 1777, 94.

50 *Kirche im Dorf*, 2002, 84–86.

Insterb. Boruss. 4 mk. 10 gr.⁵¹ Ordinuotas 1662 m., dirbo kunigu tėvo įkurtoje Išdagu bažnyčioje ir turėjo du adjunktus, abu buvo jo sūnūs: Jokūbas Perkūnas jaunesnysis ir Frydrichas Perkūnas⁵². Pirmasis adjunktas ordinuotas 1689 m., bet 1690 m. perkeltas į Valtarkiemį Ernesto Dicelijaus (Ernst Dycelius, 1629–1692) adjunktas, o šiam mirus, perėmė jo pareigas; 1707 m. pradžioje buvo paskirtas Įsruties apskrities vyriausiuoju kunigu⁵³. Frydrichas Perkūnas liko Išdaguose, kur tėvo adjunktas buvo ordinuotas 1694 m., 1709 m. tapo jo įpėdiniu, 1710 m. mirė⁵⁴. Pilupėnuose kunigu dirbo trečias Perkūno vyresniojo sūnus⁵⁵: tai Kristupas Perkūnas (Christoph Perkuhn), gimęs Įsrutyje⁵⁶, ordinuotas 1701 m., 1704 m. Karaliaučiaus universitete gavęs filosofijos magistro laipsnį, miręs 1710 m.⁵⁷ Taigi dėl senelio, tėvo ir brolių veiklos Perkūnas jaunesnysis galėjo turėti daugiau vietinių socialinių ir kultūrinių ryšių negu Merlinas.

Kokių motyvų vedamas, į polemiką galėjo įsitraukti Perkūnas jaunesnysis?

Iš Ruigio veikalų žinoma, kad diskusijos prasidėjo apie 1702-uosius, vyko žodžiu ir raštu, o spausdinta forma išdėstyta 1706 m. Traktate Merlinas aprašė situaciją, kai 1704 m. per Gumbinės bažnyčios vizitaciją *Naujasis Testamentas* („Litt. Neue Teftament“ MP [1]) buvo įvertintas kaip žmonėms nesuprantamas. O jis buvo išleistas vyskupo Bernhardo von Sandeno vyresniojo (1636–1703), kuriam 1690 m. buvo pavesta visų Prūsijos bažnyčių priežiūra⁵⁸, iniciatyva ir jo paties 1701 m. įteiktas Prūsijos karaliui Frydrichui I per karūnavimo iškilmes. Sandenas vyresnysis parašė šiam leidiniui ir pratarimą⁵⁹.

Su Sandeno vardu siejami ir du lietuviški katekizmai: 1694 m. paskelbtas *Kriķczoniķskas Sussikalbejimas*, iš lotynų kalbos išverstas Rusnės kunigo Baltramiejaus Šulco⁶⁰, ir 1701 m. *Kategizawimas Arba Waikū Mokslas*, kuris prieš tai 1700 m. buvo išleistas vokiškai. Siekdamas suvienodinti tikybos mokymą, būsimasis Prūsijos karalius Frydrichas I 1700 m. balandžio 30 d. rašte Prūsijos vyriausybei įsakė, kad turi būti mokoma tik iš šito Sandeno katekizmo, todėl jį reikia išversti į lietuvių kalbą⁶¹. 1701 m. gegužės 9 d. vyriausiųjų karaliaus tarėjų Otto Wilhelmo von Perbando, Georgo Friedricho von Kreitzeno, Christoffo Alexanderio von Rauschke's ir Christoffo von Wallenrodto pasirašytame reskripte dar kartą nurodyta išversti šį katekizmą – ir ne tik į lietuvių, bet ir į lenkų kalbą, juos išspausdinti ir išsiuntinėti į parapijas; šie katekizmai turėjo pakeisti iki tol naudotas kitas tikybos pagrindų mokymo priemones ir neleisti kunigams nukrypti nuo Martino Lutherio 1529 m. *Mažajame katekizme* suformuotų stabilaus mokymo nuostatų⁶².

51 Erler 1911–1912, 1.

52 *Kirche im Dorf*, 2002, 84–86.

53 Arnoldt 1777, 83, 94, 108.

54 Arnoldt 1777, 94. Apie į Karaliaučiaus universiteto matrikulas XVII–XVIII a. įrašytus studentus šia pavarde žr. Aleknavičienė, Schiller 2008, 114–115.

55 Pastenaci 1757, 63.

56 Erler 1911–1912, 159.

57 Arnoldt 1777, 121.

58 „D. Bernhardi von Sanden / Sen. Leben und Schrifften“, 1728, 444; plg. *Zwischenmanuskript* 5 1550, kur nurodomi 1691 m.

59 LB I 52, įrašo Nr. 152.

60 LB I 410–411, įrašo Nr. 1163.

61 LB I 456, įrašo Nr. 1293a; *Corpus Constitutionum Prutenicarum*, 1721, 107–108; Kaunas 1996, 160.

62 *Corpus Constitutionum Prutenicarum*, 1721, 108–109; Kaunas 1996, 160–161; *Kirche im Dorf*, 2002, 216–217.

quod possis ea in perpetuum custodire. Non existimes, institutiones illas esse similes homiliis. Quamvis enim & illæ bonæ sint & fide dignæ, nihilominus, si quid in illis hodiè neglexerimus, cras discere poterimus. Hæc verò quæ de lavacrò regenerationis per ordinem tradimus documenta, si hodiè neglexeris, quando tandem corrigentur. Sonderslich hat man auf die Worte/ welche in den kleinen Kinder- Catechismo befindlich/ zu sehen: Nuffts erste / daß der Prediger für allen Dingen sich hüte und meide mancherley oder allerley Text und Forme der Zehen Gebohrt/ Vater unser / Glauben und Sacrament/ etc. Sondern nehme einerley Form für sich/ darauff er bleibe / und dasselbe immer treibe/ ein Jahr wie das andere/ denn das junge und alber Volck muß man mit einerley gewissen Text und Form lehren/ sonst werden sie gar leicht irre/ wenn man heute sonst / und über ein Jahr so lehret/ als wolte mans bessern und wird das mit alle Mühe und Arbeit verlohren. Des haben die lieben Väter auch wohl gesehen/ die das Vater unser / Glauben / Zehen Gebohrte / alle auf eine Weise haben gebraucht. Darumb sollen wir auch bey dem jungen und einfältigen Volck solche Stücke also lehren / daß sie nicht einige Syllaben verrücken/ oder ein Jahr anders denn das andere fürhalten oder fürsprechen. Darumb

2 pav. PB 8: Jokūbas Perkūnas mini Bernhardo von Sandeno vyresniojo katekizmą, kurio būtina laikytis mokant tikybos;
Bayerische Staatsbibliothek München: 4 A. gr. b. 80

Trakate Perkūnas keletą kartų priekaištavo Merlinui dėl kaitaliojamo katekizmo teksto, nes dėl to lietuviai klysta mokydami, be to, meldžiasi pagal įvairius leidimus (PB 6–9). Perkūnas pateikė konkrečių Merlino sakomų žodžių ir frazių, rodančių, kaip jie keičiami ir neatsižvelgiama į naujausią katekizmo leidimą (PB 6–7). Perkūnas pabrėžė, kad ypač reikia žiūrėti žodžių, kurie yra mažajame vaikų katekizme („in den kleinen Kin=||der=Catechismo“ PB 8), t. y. Sandeno knygoje *Kategizavimas Arba Waikū Mokslas*. Mokant katekizmo turį būti vengiama įvairuojančių Dešimties Dievo įsakymų, „Tėve mūsų“, „Tikėjimo išpažinimo“, sakramentų ir kitų tekstų bei formų, kunigai turį pasirinkti vieną, mokyti nesukeisdami nė vieno skiemens ir išlaikydami senąją tikybos pagrindų mokymo tradiciją (PB 8, plg. 2 pav.)⁶³.

Kyla klausimas, kodėl Perkūnas, paprašytas tik pasakyti nuomonę apie Ezopo pasakėčių vertimą, tiek daug dėmesio skyrė katechizavimo reikalams? Kokiais kanalais galėjo skliti informacija, kad savo parapijoje Merlinas moko katekizmo nesilaikydamas kai kurių Sandeno vyresniojo principų (jie buvo suformuluoti pratarmėje)? Iš jų vienas nurodo, kad visame krašte privaloma mokyti tik iš šio katekizmo⁶⁴. Perkūno pateikiamų Merlino vartotų žodžių ir posakių nėra MP. Prisimintina, kad Sandenas vyresnysis nuo 1690 m. turėjo pareigą atlikti Prūsijos bažnyčių priežiūrą. Kadangi jis mirė 1703 m., tai keltina prielaidą, kad duoti atkirtį Merlinui Perkūną paskatino Sandeno vyresniojo sūnus **Bernhardas von Sandenas jaunesnysis** (1666–1721) norėdamas apginti tėvo autoritetą, išsaugoti jo skleistus katekizmo mokymo principus ir reabilituoti lietuvių raštijos paveldą, kuriame, pasak Merlino, vartojami bažnytiniai žodžiai dažnai suvokiami neteisinga prasme, netgi prieštaraujant Šventosios Dvasios esmei, be to, neatitinka tikrosios vartosenos (MP 6–7, 20).

Dar viena priežastis ginti Sandeno vyresniojo garbę galėjo būti faktas, kad studijuodamas Karaliaučiaus universitete Perkūnas jaunesnysis gyveno šio namuose. Tai paliudija Sandeno vyresniojo 1688 m. kovo 28 d. raštas, kuriuo Perkūnas jaunesnysis rekomenduojamas skirti tėvo adjunktui į Išdagų parapiją. Rašte patvirtinama, kad Perkūnas 1683 m. baigė Įsruties mokyklą, kur įgijo gerus humanitarinių mokslų ir teologijos pagrindus, ir sėkmingai tęsė mokslus Karaliaučiaus universitete. Dėl gero filosofijos ir teologijos išmanymo jis galėjo viešai diskutuoti, be to, pasirengė sakyti pamokslus vokiškai ir lietuviškai. Sandenas vyresnysis pabrėžė ne tik gerą pasirengimą kunigo darbui, bet ir pavyzdinę elgesį, kurį tuo labiau galėjęs patvirtinti, nes šis gyvenęs jo namuose (plg. ir 3 pav.):

Herr Jacob Perkuhn, hat, nachdem Er **auß der Infterburgifchen Schulen** || mit gutem fundament in humanioribus und Theologicis dimittirt vor || 5 Jahren, feine studia auf hiefiger Academie fleißig und unnachlässig || fortgefetzet, und es so wol in der *Philosophie* als *Theologie* so weitgebracht, || daß Er publice disputando sich hat hören laßen mit guten Ruhm. Dabey || hat Er sich auch geübet und fertig gemacht **im Deutfchen und**

⁶³ Apie Perkūno priekaištus Merlinui dėl katechizavimo plačiau žr. Aleknavičienė, Schiller 2008, 119–120.

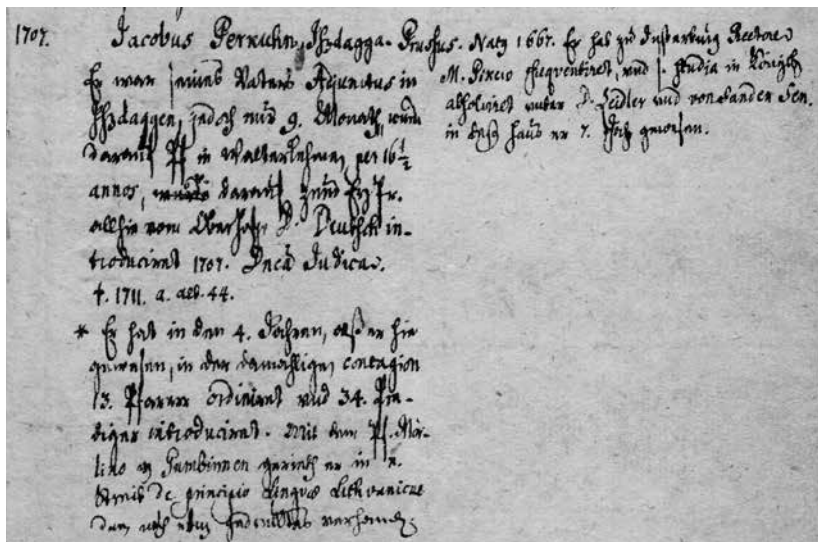
⁶⁴ Sanden 1701, 3–22. Sandeno *Kategizavimas Arba Waikū Mokslas* buvo paskutinis lietuviškas katekizmas, išleistas iki išeinant polemikos šaltiniams.

Gnave Jacob Perckiser, hat, nachdem Er auß der Dinstburgischen Schiln
 mit gutem fundament in humanioribus und Theologicis dimittirt Vor
 5 Jahren, in die studia auf hiesiger Academie fleißig und unmaßlich
 fortgesetzt, und als so. old in der Philosophie als Theologie so echtig gewest,
 daß Er publice disputando sich hat seine Lehen mit gutem Ruhm dabij
 hat Er sich auß gewöhnt und fastig gewußt im Disputiren und Litterari
 schen Verdignen. Sein Talen und Wandel ist allzeit angezogen,
 gottfürchtig, still, fromm und raht exemplarisch gehalten. Hi. In
 dem auf hiesiger Senatus Academicus 17en Vor 3 Jahren so. old der
 gnu. jenseit fleißigen Studium, als auf gutem Wandel ein vifentlich
 freigewiß gegeben seith. Welche ist so. viel mehr besitzigen den, weil
 Er die Zeit her in uniman. Dersa sich außgefallen seith. Wann dem
 sein alter Vater, Hharen zu Hhdagen im Dinstburgischen Dult bei
 seiner Zinsumman. Untermögigkeit verlaugut diesen sonnen Dese
 zum Altraeto und nach seinem Tode zum Successore zifalzen, damit
 die Bemmer die Ort auß. old zifrieden ist, als hat Er. d. 17. des 17. Dinst.
 Dinst. auflesen sollen, das aber sehr Inen mit diesem alafem freig
 weis und inbeständigster reconcordation zu Befestigung seiner Aufsicht
 secundum sollen, all. dinstail. In. Vor. sicut bin, daß Er diese Botte
 an diesem Jacob Perckiser ein tüpfiges Mandat zu Botte. haben.
 man. d. d. Königsberg 1688. d. 28. Mart.

Bernhard von Sanden, der
 P. Dinst. D. und Profes. Publ.
 der Theol. Facult. p. t. Decanus,
 Consistorii Sand. Professor, der
 aeltesten hiesigen Hharen.

(L. S.)

3 pav. Sanden 1688-03-28, 17r: Bernhardo von Sandeno vyresniojo rekomendacija skirti Perkūnā jaunesniji adjunktui į Išdagų parapiją; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 55 d, Nr. 433/2

4 pav. Quandt 4 4r: įrašas apie Jokūbo Perkūno jaunesniojo kunigavimą Valtarkiemyje, paskyrimą 1707 m. Įsruties apskrities vyriausioju kunigu; dešinėje skiltyje nurodoma, kad jis 7 metus gyveno Bernhardo von Sandeno vyresniojo namuose; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Hs. 2

Littau=||schen Predigen. Sein Leben und Wandel ist allewege eingezogen, || gottsfürchtig, still, fromm und recht exemplarisch gewesen. Wir Ihm || denn auch hiesiger Senatus Academicus schon vor 3 Jahren so woll we=||gen seines fleißigen studirens, als auch guten Wandelß ein rühmlich || Zeugniß gegeben hatt. Welches ich so vielmehr bestättigen kan, weil || Er die Zeit her **in meinem Hause sich aufgehalten hatt**⁶⁵.

Jono Jokūbo Kvanto (Johann Jacob Quandt, 1686–1772) presbiterologijoje *Preussische Presbyterologie* prie įrašo apie Perkūną jaunesnįjį yra nuoroda, kad Įsruityje jis lankė mokyklą rektorijaujant magistrui Pickeriui („hat zu Insterburg Rectoren M. Pickero frequentiret“)⁶⁶, universitetą baigė vadovaujamas daktaro Zeidlerio⁶⁷ ir von Sandeno vyresniojo, kurio namuose 7 metus gyveno (plg. 4 pav.).

⁶⁵ Sanden 1688-03-28, 17r.

⁶⁶ Quandt 4 4r. Tai Johannes Pickeris (Johann Picker, Pickerus, ~1640–1693), nuo 1681 m. Įsruties gimnazijos rektorius, magistro laipsnį gavęs 1668 m. Jenoje („Geschichte der Lateinschule zu Insterburg“, 1878, 3–4; Breckling 2005, 43). Jo sūnus – medicinos mokslų daktaras Christianas Pickeris – po tėvo mirties taip pat buvo šios gimnazijos rektorius

(1693–1699, žr. „Geschichte der Lateinschule zu Insterburg“, 1878, 3; Breckling 2005, 70).

⁶⁷ Tai Melchioras Zeidleris (Melchior Zeidler, Zeidlerus, 1630–1686), vokiečių teologas ir filosofas, Karaliaučiaus universiteto filosofijos profesorius, Sembos konsistorijos tarėjas, Karaliaučiaus katedros kunigas (Zedler 1749, 678–687).

Į universitetą Perkūnas jaunesnysis buvo imatrikuluotas 2 kartus: pirmą – 1680 m.: „[1680] 5. [Julij] Perkuhn Jac., Insterburg. Pruss.“⁶⁸, o antrą – 1683 m.: „[1683] 3. [Julio] Perkuhn Jac., Insterburg. Boruss., iur.“⁶⁹, šį kartą su priesaika. Įsiruties gimnazijos istorijoje „Geschichte der Lateinschule zu Insterburg“ (1878) nurodoma, kad Perkūną į universitetą 1683 m. pasiuntęs Pickeris⁷⁰. Universitetą Perkūnas jaunesnysis baigė 1686 m.: tų metų rugsėjo 12 d. dalyvavo viešame Teologijos fakulteto dispuite: „publicè defendet JACOBUS PERKUHN, Ifchdaggâ-Infterburgenfis Prusfus“⁷¹, kuriam pirminkavo teologijos profesorius Christianas Dreieris. 18 lapų teologinis disputas paskelbtas Karaliaučiuje, Friedricho Reusnerio spaustuvėje⁷². Šį darbą Perkūnas dedikavo trimis asmenims: Įsiruties apskrities valdytojui Theophiliui von Lehwaldui (var. *Lehwalddt*, valdė 1657–1698)⁷³, Bernhardui von Sandenui vyresniajam ir Įsiruties apskrities teismo raštininkui Joachimui Dewitzenui (dirbo 1679–1732)⁷⁴.

Sandenas vyresnysis, kaip ir Perkūnas vyresnysis, buvo kilęs iš Įsiruties. Baigęs Įsiruties mokyklą, 1653–1659 m. studijavo teologiją Karaliaučiaus universitete⁷⁵, 1662–1667 buvo Lyvenikės bažnyčios antrasis kunigas⁷⁶, 1667–1688 – Senamiesčio bažnyčios kunigas⁷⁷. 1675 m. tapo neordinariniumi profesoriumi ir teologijos daktaru, o 1688 – vyriausiuoju rūmų pamokslininku, pirmuoju teologijos profesoriumi ir generaliniu superintendentu⁷⁸. Kaip minėta, 1690 m. jam buvo pavesta visų Prūsijos bažnyčių priežiūra, o karaliaus karūnavimo išvakarėse 1701 m. suteiktas evangelikų liuteronų vyskupo titulas⁷⁹. Sandenas priklausė liuteronams ortodoksams, parašė teologinių ir poleminių veikalų⁸⁰, iš jų trys susiję su lietuvių kalba ir kultūra. Mirė 1703 m., taigi polemikai jau prasidėjus, bet dar iki išeinant visiems trimis jos šaltiniams.

Perkūnas ne tik gyveno Sandeno vyresniojo namuose, bet ir studijavo tuo pačiu laiku kaip jo sūnus Sandenas jaunesnysis. Šis į Karaliaučiaus universitetą imatriku-

68 Erler 1911–1912, 118.

69 Erler 1911–1912, 134. Dvikartė imatrikuliacija – gana dažnas reiškinys. Į Karaliaučiaus universitetą įsiimatrikuliuodavo nepilnamečiai ir grįždavo mokytis į gimnazijas ar vieną iš trijų Karaliaučiaus mokyklų. Kai baigdavo ir gaudavo rekomendaciją studijuoti universitete, įsiimatrikuliuodavo antrą kartą (paprastai su priesaika). Kiti antrą kartą įsiimatrikuliuodavo, jei išvažiuodavo studijuoti į užsienį ir grįždavo tęsti studijų (Erler 1910, LXX).

70 „Geschichte der Lateinschule zu Insterburg“, 1878, 14, tik čia klaidingai nurodomas vardo inicialas F. (turėtų būti J.)

71 Perkūnas 1686, [1].

72 Apie jį dar žr. Aleknavičienė, Schiller 2008, 115–116.

73 Lehwaldo pareigos vokiškai įvardijamos kaip *Hauptmann des Amtes Insterburg*, loty-

niškai *Capitaneus Insterburgensis*. Apie Lehwaldą žr. Hennig 1794, 11, 55.

74 Perkūnas 1686, [2]. Dewitzo pareigos vokiškai įvardijamos kaip *Hausvogt des Amtes Insterburg*. Apie Dewitzą žr. Hennig 1794, 56; Krause 1973, 23–24.

75 „D. Bernhardi von Sanden / Sen. Leben und Schrifften“, 1728, 435–436.

76 Moeller 1968, 70; „D. Bernhardi von Sanden / Sen. Leben und Schrifften“, 1728, 439 nurodoma, kad Lyvenikėje pradėjo dirbti 1644 m.

77 Gause 1963a, 588; „D. Bernhardi von Sanden / Sen. Leben und Schrifften“, 1728, 440–441.

78 Zedler 1742, 1953–1954.

79 „D. Bernhardi von Sanden / Sen. Leben und Schrifften“, 1728, 448; Gause 1963a, 588.

80 „D. Bernhardi von Sanden / Sen. Leben und Schrifften“, 1728, 448; Gause 1963a, 588.

liuotas 1683 m.: „[1683] 12. [Aprilis] Sanden a Bernhard., Regiomonte-Pruss.“⁸¹, t. y. tais pačiais metais kaip Perkūnas. 1686 m. tapo magistru Leipcige, 1693 pradėjo skaityti paskaitas Karaliaučiaus universitete, 1695 paskirtas ekstraordinariu profesoriumi, 1696 – teologijos daktaru ir ordinariniu profesoriumi, o 1709 – pirmuoju profesoriumi. Nuo 1703 m. buvo Karaliaučiaus Lyvenikės (vok. *Löbenicht*) kunigas ir tik vėliau 1708–1709 m. tapo Karaliaučiaus katedros kunigu, 1709 m. – vyriausiuoju rūmų pamokslininku, pirmuoju teologijos profesoriumi⁸², konsistorijos tarėju⁸³. Taigi tuo metu, kai buvo rašomi poleminiai veikalai ir vyko intensyviausios diskusijos, jis dar nėjo aukštų pareigų – buvo Karaliaučiaus universiteto ordinarinis profesorius ir Lyvenikės kunigas, o jo tėvas, kaip minėta, jau buvo miręs⁸⁴. Todėl Sandeno jaunesniojo parama Perkūnui negalėjo būti tokia ryški ir deklaruojama taip viešai kaip *Deutscho Merlinui*.

Dėl lietuvių kalbos mokėjimo Perkūnui problemų nekilo. Pastenaci'o presbiterologijoje *Kurzgefaßte Historische Nachrichten von allen im Königreiche Preußen befindlichen Kirchen und Predigern* jau jo tėvas apibūdintas kaip geras lietuvis, išvertęs keletą giesmių („war ein guter Litthauer, und hat einige Lieder über=||setzet“)⁸⁵, taigi gerai mokėjęs lietuviškai. Kaip minėta, Sandenas vyresnysis 1688 m. rašte paliudijo, kad Perkūnas jaunesnysis sakyti pamokslus lietuviškai jau buvo pasirengęs studijų laikais (žr. 3 pav.). Kalbinę ir teologinę kompetenciją patvirtina ir jau minėto Theophilio von Lehwaldo 1689 m. raštas, rekomenduojantis skirti Perkūną į Išdagų parapiją kunigo adjunktui⁸⁶ (plg. 5 pav.).

1706 m. lapkričio 10 d. mirus Įsruties apskrities vyriausiajam kunigui Johannui Mathaeui Grünmülleriui ir pradėjus į jo vietą ieškoti kandidatų, tarp geriausių minėtas ir Jokūbas Perkūnas jaunesnysis. 1706 m. gruodžio 29 d. rašte Prūsijos vyriausybei sakoma, kad tokią vietą turi užimti tik idealiai lietuvių kalbą mokantis kunigas. Į tą vietą pasiūlius Perkūną kaip tikrą lietuvi, tad puikiai mokantį lietuvių kalbą („Jacob Perkuhn, fo ein || geborenen Litthauer und || alfo folcher Sprache gantz || vollkommen mächtig“⁸⁷), buvo nuspręsta atsižvelgti į paliudijimus apie gerą kalbos mokėjimą, taip pat erudiciją, lankstumą, pamokslininko talentą ir skirti jį į šias pareigas.

Apie Perkūno kūrybinę lituanistinę veiklą žinoma nedaug – tiek, kiek informacijos pateikė amžininkai. Merlinas savo traktate teigė, kad Perkūnas yra sudaręs priežodžių ir patarlių rinkinį, pabrėžė jo didumą, vertingumą ir pageidavo, kad būtų platinamas ir pildomas, bet tik „grynais“ lietuviškais, pridėdant dar ir paaiškinimų, kaip darė Erazmas Roterdamietis (1469–1536) savo patarlių rinkinyje (*MP* 22–23). Vėliau Ruigys žodyno *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon* (toliau – *RgŽ*) pratarmėje paminėjo Perkūno žodyną su vokišku registru: jį buvo matęs, tačiau tolesnis likimas jam nebuvo žinomas (*RgŽ* 2v–3r). Kvanto presbiterologijoje taip pat

81 Erler 1911–1912, 132.

82 Gause 1963b, 588.

83 *Zwischenmanuskript* 5, 1551.

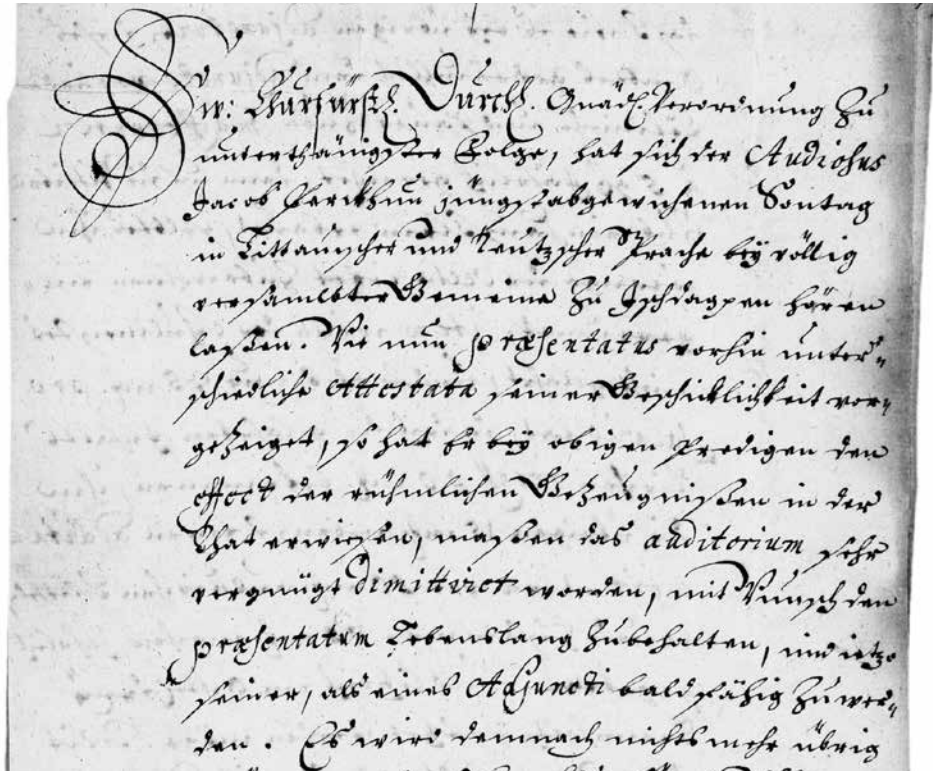
84 Palaikyti Perkūną, norėjusį pateisinti vietinius kunigus, galėjo ir Išdaguose tebedir-

bęs jo tėvas Jokūbas Perkūnas vyresnysis bei broliai Frydrichas ir Kristupas.

85 Pastenaci 1757, 63.

86 Lehwaldt 1689-10-02, 11r.

87 Cituojama iš Blažienė 2020, 34.

5 pav. Lehwald 1689-10-02, 11r: rašte paliudijama kalbinė ir teologinė Perkūno jaunesniojo kompetencija; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 55 d, Nr. 433/2

yra duomenų apie Perkūno rašytą žodyną ir sudarytą kelių šimtų priežodžių rinkinį, kurie abu liko rankraščiais⁸⁸ (plg. 6 pav.).

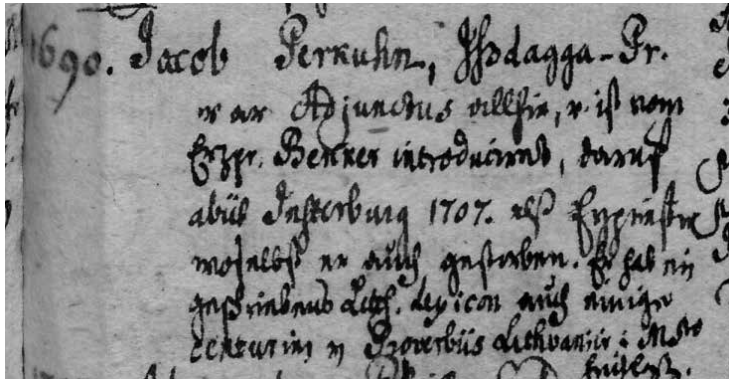
Nors nei žodynas, nei priežodžių rinkinys nėra išlikę, tačiau jų paminėjimas ke- liuose šaltiniuose nepalieka abejonių, kad Perkūnas fiksavo ne tik žodžius, bet ir posakius ar specifinius žodžių junginius.

Asmuo, atnešęs Perkūnui į namus EP, galėjo būti **Jonas Keimelis** (Johann Keimel, Johannes Keimelius), nuo 1688 iki 1710 m. kunigavęs gretimoje Nemerkiemio para- pijoje⁸⁹. Jis, kaip ir Perkūnas jaunesnysis, buvo gimęs Įsrutyje ar jos apylinkėse ir

⁸⁸ Quandt 4 34v; apie Kvanto presbiterologi- jos duomenis, susijusius su lietuvių rašti- ja, dar žr. Triškaitė 2020, 209–226.

⁸⁹ Apie Keimelį žr. Pastenaci 1757, 84; Quandt 4, 28r; Arnoldt 1777, 102. Ferdinando Hop- pe's duomenimis, 1694 m. Nemerkiemio parapijos kunigas Keimelis įkūręs dvarą, pa-

vadintą *Kaimelsverderiu*: „Kaimelswerder gr. der Pfarrer zu Nemmersdorf Johann Keimel 1694“ (Hoppe 1877, 4); 1658 m. Hansas Keimelis iš Užupėnų buvo įkūręs Kaime- lavą: „Kaimelau gr. der Wildnisbereiter zu Uszupoenen Hans Keimel 1658“ (Hoppe 1877, 4–5), žr. taip pat Hoppe 1878, 582.

6 pav. Quandt 4 34r: įrašas apie Jokūbo Perkūno lietuvių kalbos žodyno ir lietuviškų priežodžių rinkinio rankraštį; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Hs. 2

įsiimatrikuliavęs į Karaliaučiaus universitetą: „[1680 28. Septembris] Keimelius, Joh., Insterburg. Pruss.“⁹⁰ Tačiau po metų išvyko studijuoti į Rostoko universitetą: į šio matrikulas įrašytas 1681 m. birželio mėnesį kaip „Iohannes Kermel Insterburgo-Porussus“⁹¹. Nors pavardėje yra klaida (*Kermel* vietoj *Keimel*), bet studijavimą šiame universitete neginčijamai įrodo jo ir Peterio Michaelio Mollerio⁹² disputas, paskelbtas Rostoke 1683 m. Šis 10 lapų spaudinis liudija, kad tų metų rugpjūčio 28 d. disputą pateikė egzaminui du Filosofijos fakulteto studentai, kilę iš Prūsijos:

*Consensu Ampliff. Facult. Philosophicæ || Publico, placidoq̄ve examini submittunt || M. PETRUS MICHAEL || MOLLERUS, Pruffus || Et || JOHANNES KEIMELIUS, ad Insteram || Pruffus || Die XVIII. Augustii, Anno. 1683.*⁹³

Nemerkiemis buvo vienintelė Keimelio kunigavimo vieta, į kurią jis 1688 m. iš pradžių buvo paskirtas kunigo Mykolo Terpicijaus (Michael Terpitius) adjunktu, bet netrukus tapo kunigu (plg. 7 pav.).

Ruigys knygoje *Betrachtung der Litauischen Sprache* (1745) nurodė, kad Merlinui pritaręs Deutschas, o raštu ir žodžiu prieštaravę bent du kunigai: Perkūnas ir Keimelis. Būtent šis norėjęs, kad kalbos klausimams svarstyti būtų steigiama lietuvių filologinė draugija:

Herr D. Friedr. Deutch hatte || folche, als Oberhofprediger, dem Pfarrern und Se- || niorn in Gumbinnen, Mich. Morlino, bewilliget; || zween andere Prediger aber, na- || mentlich, Jac. Per- || kuhn, in Walterkehmen, nachmaliger Erzpriester || || zu Insterburg,

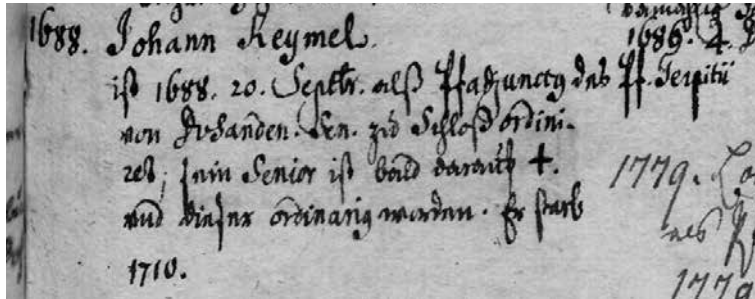
⁹⁰ Erler 1911–1912, 120, plg. Erler 1911–1912, 118.

⁹¹ Hofmeister 1895, 278; *Porussus* suprastinas kaip *Borussus*.

⁹² Peteris Michaelis Molleris į Rostoko uni-

versitetą imatrikuluotas 1681 m. lapkritį kaip „Petrus Michael Möllerus Regiomonto-Prussus. 29.“ (Hofmeister 1895, 280).

⁹³ Mollerus, Keimelius 1683, [1]. Leidimo metai rodo, kad jie studijavo dvejus metus.

7 pav. Quandt 4 28r: įrašas apie Jono Keimelio paskyrimą į Nemerkiemio parapiją; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Hs. 2

und **Johann Keimel**, Pfarrer || zu Nemmersdorf, widerfrachten denen Schriften || *Morlini* schriftlich. Iener bezeugete, daß *Mor-llinus* nicht *cum vulgo* rede; **dieser wollte eine || *Societatem Lituanico-philologicam* zum || Grunde haben** (RgB 3–4)⁹⁴.

Šulcas ir **Ruigys** 1706 m. buvo dar tik kandidatai į kunigus, tad jų socialinis statusas dar neturėjo tiek įtakos diskurso eigai kaip Merlino ir Perkūno. Ir Šulcas, ir Ruigys kilę iš Katniavos, galbūt giminaičiai. Ruigio senelis iš motinos pusės buvo Teofilis Gotlybas Šulcas (Theophil Gottlieb Schultz, 1629–1673), vienas iš lietuvių kalbos gramatikos autorių, Biblijos vertėjų⁹⁵. Ruigys lietuvių kalbą laikė gimtąja (RgM [9–10]), o štai Jonas Šulcas tikėjosi tapti vokiečių kunigu ir net neketino domėtis lietuvių kalba (EP-Š [1]). Jam „akys atsivėrė“ tik perskaičius abu Merlino veikalus, o šiam paraginus užsirašyti viską, kas savita lietuvių kalbai, ir rinkti dainas, pamatė skirtumą tarp rašytinės ir sakytinės kalbos (EP-Š [1–3]). Šulcas 1707 m. buvo paskirtas kunigo adjunktui į lietuvišką Nybudžių parapiją, 1709 m. perkeltas kunigu į Lazdynus⁹⁶.

Lietuvių kalbos mokėjimas lėmė, kad Ruigį Karaliaučiuje Deutschas dažnai kviesdavosi dėl itin ginčijamų kalbos klausimų. Maža to, Deutschas įpareigojo ne tik toliau domėtis lietuvių kalba, bet ir ką nors apie ją parašyti (RgB 4). Kvanto presbiterologijoje yra žinutė, kad Ruigys parengė traktatą apie lietuvių kalbą: „imgleich *de Lingva Litvanica*“⁹⁷ (plg. 8 pav.).

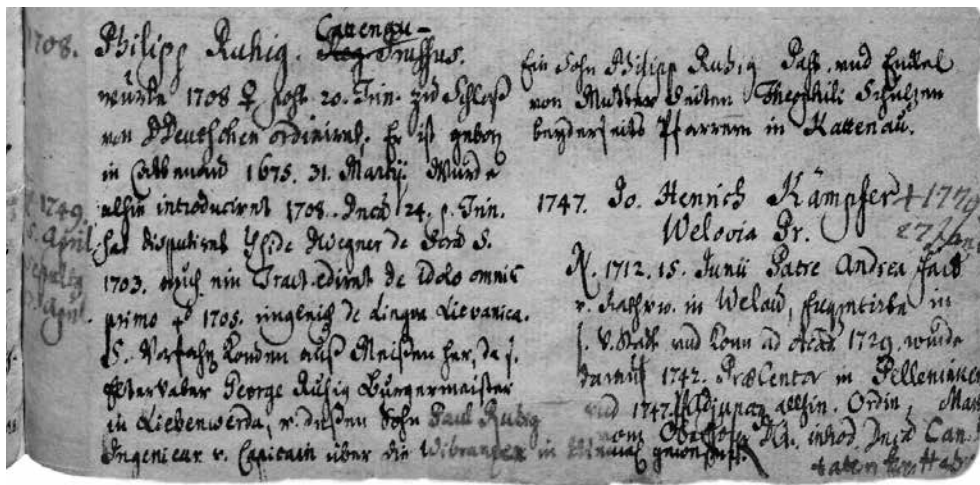
Prie lietuvių kalbos tyrimų Ruigį patraukė ne tik Deutscho, bet ir Merlino raginimas (RgM [9–10]). Veikiausiai tai buvo pirmasis *Meletemos* variantas, apie kurį vėliau rašė ir pats, bet jo tiksliau nedatavo. Žodyno pratarmėje Ruigys teigė, kad to tyrimo gale buvo pridėjęs retų lietuviškų žodžių, posakių ir priežodžių ir siūlęs kitiems juos rinkti savo apylinkėse, kad būtų išsaugota būsimam rinkiniui (RgŽ 4r). Nors, vykstant

⁹⁴ Šia informacija apie draugiją vėliau rėmėsi Pastenaci's (1757, 84).

⁹⁵ Apie Ruigių kilmę ir šeimą plačiau žr. Blažienė 2020, 19–111.

⁹⁶ Pastenaci 1757, 93; Arnoldt 1777, 103; Moeller 1968, 103.

⁹⁷ Quandt 4 34r.

8 pav. Quandt 4 34r: įrašas apie Pilypo Ruigio kilmę ir jo parengtą traktatą apie lietuvių kalbą; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Hs. 2

polemikai, jis, naudodamasis privačiosiomis ir viešosiomis bibliotekomis, ir parašęs studiją, tačiau dėl nepalankių sąlygų tuomet ji nebuvo paskelbta. Vėliau ji jau kiti asmenys skatinę pateikti visuomenei ankstesnes savo mintis, po Biblijos vertimo patikrintas praktikos, todėl parengęs atnaujintą variantą (RgM [10]). Jis datuotas 1735 m. (RgM [1]), vėliau išverstas į vokiečių kalbą ir paskelbtas 1745 m. (RgB 4–5).

Reikia pripažinti, kad Pilypas Ruigys 1706 m. rudenį gana drąsiai pretendavo į Įsruties apskrities vyriausiojo kunigo pareigas, nors buvo dar tik kandidatas į kunigus ir darbo patirties neturėjo. Savo siekį argumentavo tuo, kad tarp pirmos klasės kandidatų vienintelis mokąs lietuvių kalbą, ir užsiminė apie vis labiau valdžios institucijų rūpesčiu artėjantį lietuvių kalbos reformavimą („iñmer näher komenden Litthauischen Spra=||chen=reformation“⁹⁸). Tačiau Įsruties apskrities vyriausiuoju kunigu 1707 m. pradžioje, kaip minėta, buvo paskirtas ne jis, o Jokūbas Perkūnas jaunesnysis. Ruigys tik 1708 m. spalio 21 d. tapo Valtarkiemio kunigu⁹⁹.

Ruigys vienintelis iš pagrindinių diskurso dalyvių išgyveno Didįjį marą ir paminėjo Merlino ir Perkūno ginčus savo 1745 ir 1747 m. paskelbtuose veikaluose (RgB ir RgŽ, taip pat rankraštiniėje RgM). Nors jo informacija trumpa, bet konkreti ir būtent ji padėjo nustatyti svarbiausius Merlino priešininkus – Perkūną ir Keimelį, kurie nebuvo įvardyti kaip oponentai nei Merlino traktate, nei Šulco pratarmėje (apie šią neįvardijimo problemą žr. 2). Polemikos aplinkybes gerai žinojusio ir jas paviėšinusio

⁹⁸ Cituojama iš Blažienė 2020, 35, daugiau apie tai žr. Blažienė 2020, 31–46.

⁹⁹ Arnoldt 1777, 108; apie Ruigio skyrimą Valtarkiemio kunigu ir 1708 m. rugpjūčio 14 d. potvarkį žr. Blažienė 2020, 41–49.

Ruigio informacija laikyta patikima, todėl netrukus ja pasirėmė XVIII a. presbiterologijų sudarytojai: Pastenaci's, Kvantas, Arnoldtas ir kiti.

Apibendrinant pagrindinių diskurso dalyvių socialinį ir kultūrinį kapitalą, pasakytina, kad Merlinas buvo pranašesnis už Perkūną garsesniais protėviais, iniciatyvumu, gebėjimais daryti įtaką ir išpūdi kitiems: tiek pavieniams dalyviams (Šulcui, Ruigiui, Deutschui), tiek jų grupėms (ypač parapijiečiams). Jo naratyvo turinį, vietą bei būdą lėmė visų pirma aktyvi jo paties pozicija ir, tikėtina, prestižas dėl autoritetingos jo giminės kunigų dinastijos. Perkūnas, siekęs apginti vietinės kilmės kunigus ir jų vartojamą kalbą, veikiausiai labiau negu Merlinas buvo remiamas vietinių kunigų, labai tikėtina, ne tik Keimelio, bet ir Sandeno jaunesniojo, nes šio tėvo parengtos ir jo iniciatyva išleistos lietuviškos knygos Merlino traktate sulaukė ne pagarbos, o kritikos. Perkūno pranašumą lėmė vietinė kilmė ir vietinių pripažintas geras lietuvių kalbos mokėjimas. Šulco ir Ruigio, tuomet dar kandidatų į kunigus, bet įtrauktų į polemiką, socialinė ir kultūrinė padėtis taip pat turėjo įtakos diskurso eigai: jų paskelbti tekstai liudija darnų įsiliejimą į bendrą siužetinę liniją. Abiejų pozicijos jau palyginti stiprios, bet dar nėra visai savarankiškos ir kovingumu neprilygsta Merlino ir Perkūno pozicijoms.

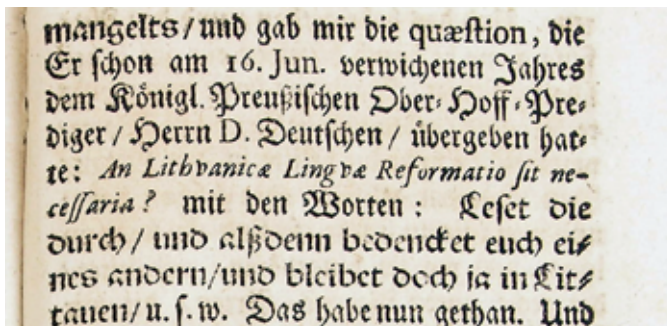
2.2. PRŪSIJOS BAŽNYČIA IR VALDŽIOS INSTITUCIJOS. Vertinant kalbos politikoje dalyvaujančių veikėjų pastangas, svarbu įvertinti ir kalbos politiką formuojančių bei įgyvendinančių institucijų interesus ir galimybes imtis veiklos. Kalbos politika priklauso nuo valdžios ideologijos ir politinių sprendimų, o jos įgyvendinimo sėkmė – nuo kalbos vartotojų nuostatų ir jų pastangų prisitaikyti ar keisti savo nuostatas ir vartoseną. Pagrindinė kalbos politikos sėkmės sąlyga yra jos pripažinimas ir priėmimas – iš pradžių teisiniu lygmeniu, o paskui – visuomenės.

Politiniai, kultūriniai ir socialiniai XVIII a. pradžios diskurso aspektai siejasi su Prūsijos Bažnyčios politika ir jai atstovavusiais įtakingais asmenimis. Tarp diskurso dalyvių buvo aukštų valdžios pareigūnų, visų pirma, jau keletą kartų minėtas **Friedrichas Deutschas**, Prūsijos Lietuvos mokyklų bei bažnyčių inspektorius, vyriausiasis rūmų pamokslininkas, Karaliaučiaus universiteto teologijos profesorius. *MP* aiškiai aprašyta jo pozicija kalbos požiūriu: Deutschas pripažino, kad Merlino viešoji kalba ir bendravimas su žmonėmis, paremtas abipusiu supratimu, yra teisinga praktika (*MP* 2). Merlinas net du kartus nurodė, kad jo kalbėjimosi su lietuviais principą aprobavo Deutschas: iš pradžių paminėjo aprobavimą, pareikštą parapijos akivaizdoje, o paskui pristatė ir patį šio aprobuotą principą:

Da nun *Tit.* der Herr **Ober=Hoff=Prediger** mein || fo lange gehabtes *Principium Lithuanici sermonis*, in Ge=||genwarth meines Littauifchen Kirchlpiels / **approbiret** (*MP* 3).

So ift demnach Mein bißherig / von *Tit.* dem Herren || **Ober=Hoff=Prediger** / **Herrn D. Deutfchen** / **approbirtes** || *Principium Lithoanici Sermonis* diefes:

§. 1. *LOQVENDUM CUM VUL-||GO*: Mit den Littauen muß man reden || leibhaftig / wie Sie reden (*MP* 3).

9 pav. EP-Š [2]: Jonas Šulcas pratarmėje praneša, kad Mykolas Merlinas Friedrichui Deutschui įteikė traktatą *An Lithvanicae Lingvae Reformatio sit necessaria?*; Muzeum Narodowe w Krakowie, Biblioteka Książąt Czartoryskich: 35174/I

Yra žinoma, kad Merlinas Deutschui 1705 m. buvo įteikęs ir kitą traktatą: *An Lithvanicae Lingvae Reformatio sit necessaria?* Šulcas EP pratarmėje nurodo tikslią įteikimo datą – praeitų metų, t. y. 1705 m., birželio 16 d. (plg. ir 9 pav.):

gab mir die *quæstion*, die || Er schon **am 16. Jun. verwichenen Jahres** || dem Kōnigl[ichen] Preußischen **Ober=Hoff=Pre=lliger / Herrn D. Deutfchen** / ūbergeben hat=|| te: *An Lithvanicae Lingvae Reformatio sit necessaria?* (EP-Š [2]).

Kad Deuschas iš tiesų domėjosi polemikos eiga, vėliau paliudijo ir Ruigys savo traktatuose: apie ginčijamus kalbos dalykus nuolat jį klausinėjo ir ipareigojo ką nors apie lietuvių kalbą parašyti (RgB 4, RgM [9–10]).

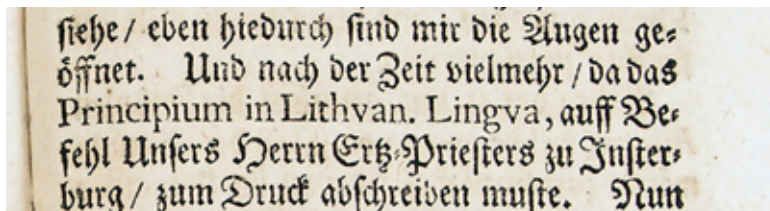
EP Šulco pratarmėje užfiksuotas faktas, kad jis turėjęs perrašyti spaudai Merlino traktatą *Principium primum in lingua Lithvanica* Įsruties apskrities vyriausiojo kunigo įsakymu (plg. 10 pav.). Įsruties apskrities vyriausiuoju kunigu tuo metu dar dirbo **Johannas Mathaeus Grünmülleris**¹⁰⁰. Gumbinė XVIII a. pradžioje (iki 1725) priklausė Įsruties inspekcijai¹⁰¹. Tai dar vienas aukštesnio rango už parapijos kunigą asmuo, pats ėmėsis veiksmų, kad būtų skleidžiamos traktato idėjos, arba galbūt gavęs nurodymą organizuoti leidybą iš dar aukštesnio rango asmens. Beje, jis taip pat buvo nevietinis: gimęs Wormse, studijavęs Karaliaučiuje, nuo 1689 m. buvęs diakonu Vėluvoje, 1695 m. tapęs vyriausiuoju šios apskrities kunigu, 1696 m. grįžęs į Karaliaučiaus universitetą tęsti magistrantūros studijų¹⁰², nuo 1699 m. iki 1706 m. ėjęs Įsruties

100 Pastenaci 1757, 27; plg. Moeller 1968, 147, kur nurodoma, kad diakonu Vėluvoje dirbęs 1690–1695 m.

101 Arnoldt 1777, 109; Moeller 1968, 50.

102 Grünmülleris į Karaliaučiaus universitetą imatrikuluotas du kartus: 1) „[1679] 5. [Ja-

nuarij.] Grünmüller Joh. Math., Worma- tien. Palatin., iur.“; 2) „[1696] 2. Aprilis. Grünmüller Joh. Math., Archipresbyter Wellaw., Wormen., iur.“ (Erler 1911–1912, 112, 200).

10 pav. EP-Š [2]: Jonas Šulcas pratarė Jonas Merlino traktatą *Principium primum in Lingua Lithvanica* perrašęs spaudai Įsruties apskrities vyriausiojo kunigo įsakymu; Muzeum Narodowe w Krakowie, Biblioteka Książąt Czartoryskich: 35174/I

apskrities vyriausiojo kunigo pareigas¹⁰³ (plg. 11 pav.). Pastenaci's presbiterologijoje nurodo, kad 1704 m. Deutschas, padedamas apskrities valdytojo von Lehwaldo, Įsruties bažnyčioje atliko generalinę vizitaciją¹⁰⁴.

Iš viso to matyti, kad vykstant diskusijoms už Merlino stovėjo įtakingos jėgos: Prūsijos bažnyčių bei mokyklų inspektorius, vyriausiasis rūmų pamokslininkas, Karaliaučiaus universiteto teologijos profesorius **Friedrichas Deutschas**, Įsruties apskrities vyriausiasis kunigas **Johannas Mathaeus Grünmülleris**, Karaliaučiaus rūmų teismo tarėjas, buvęs Karaliaučiaus universiteto teisės profesorius **Johannas Berentas**, (apie jį žr. 2.1), parašęs traktatui pratarė ir tapęs lydinčiuoju šios knygos asmeniu. Išreiškdamas palaikymą ir skatindamas tęsti pradėtą darbą, Berentas pabrėžė, kad Merlinas rūpinasi lietuvių krikščioniškumu. Berento nuomone, būtų blogas pavyzdys, jei Merlino siūlomas principas nesuvienytų lietuviškų vietovių kunigų ir neprasidėtų bendraminčių telkimasis (*MP-B* [VI]). Žinodamas, kad Merlinui prikišama jo nevietinė kilmė, Berentas tikėjosi, kad jam nebus priekaištaujama dėl to, kad ėmėsi tokios veiklos. Jeigu Merlino parengtam darbui nebus daroma kliūčių, jis duos naudą (*MP-B* [VIII–IX]). Berentas buvo iš tų diskurso dalyvių, kurie palaikė atviras diskusijas kalbos klausimais, tačiau veikiausiai buvo pakviestas kaip teisininkas, turėjęs sudaryti išpūdį, kad numatyti reguliavimo procesai atitinka teisinės veiklos principus ir kalbai gali būti daromas poveikis tiek asmenų, tiek institucijų iniciatyva.

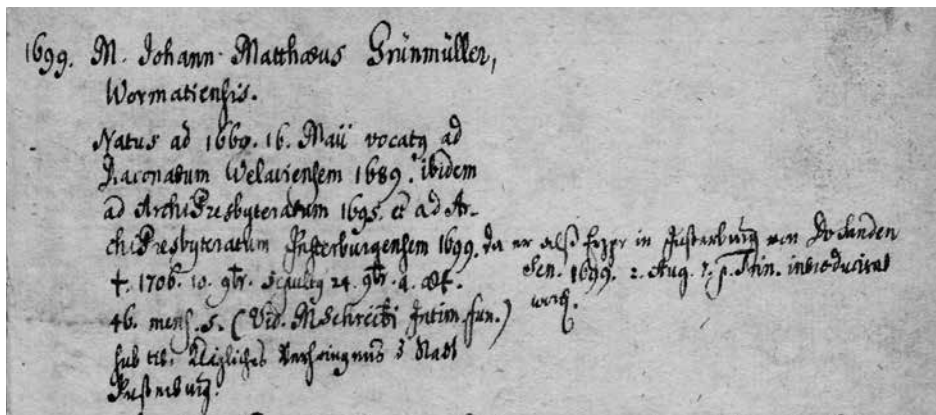
Būdamas eilinis parapijos kunigas, Merlinas savo traktatu kreipėsi į aukštesnio rango dvasininkus – visų lietuviškų bažnytinių apskričių vyriausiosius kunigus: tai rodo kreipimasis pratarėms antraštėje „Wollverordneten || Ertz=Prieftern / || Der fämtlichen Preußifch=Königlichen || Littauifchen Aemter“ (*MP* [VI]). Lietuviškuose XVI–XVIII a. šaltiniuose jie tradiciškai buvo vadinami *vyskupais*¹⁰⁵, atlikdavo kunigų įves-

¹⁰³ Pastenaci 1757, 27.

¹⁰⁴ Pastenaci 1757, 27; Quandt 4 4v.

¹⁰⁵ Nors vyskupų institucija Prūsijos Kunigaikštystėje buvo panaikinta 1588 m., bet

bažnytinių apskričių vyriausieji kunigai lietuviškuose XVI–XVIII a. šaltiniuose ir toliau vadinti *vyskupais* (Aleknavičienė 2014, 59–122).

11 pav. Quandt 4 4r: įrašas apie Johanną Mathaeų Grünmüllerį,
Vėluvos ir Įsruties apskrities vyriausįjį kunigą;
GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Hs. 2

dinimo, bažnytinei apskričiai priskirtų bažnyčių valdymo ir kunigų veiklos priežiūros pareigas, todėl tik jie galėjo organizuoti ir kunigų apklausą. Merlinas nebūtų galėjęs to pageidauti prieš tai nesuderinęs su bažnytine vyresnybe ir negavęs jos leidimo.

Tolesnė eiga derinta jau su Prūsijos valdžios institucijomis: tai liudija ir 1706 m. balandžio 14 d. raštas *An die litauischen Ämtern wegen des im Druck befindlichen Traktats „De principio linguae Lithuanicae“*, išsiųstas bažnytinėms Tilžės, Ragainės, Įsruties, Jurbarko ir Želvos, Klaipėdos bei Labguvos apskritims¹⁰⁶. Dokumentas rašytas tradiciškai karaliaus vardu ir pasirašytas Prūsijos Karalystės kanclerio **Georgo Friedricho von Kreitzeno** kaip vyriausybės nario (nuo 1687)¹⁰⁷. Rašte informuojama, kad traktatas atiduotas spaudai „mūsų“ įsakymu ir dabar turi būti apklausiami šiose apskrityse pareigas einantys lietuvių kunigai. Jie per 14 dienų nuo įteikimo turi savo svarstymus „už“ ar „prieš“ pateikti raštu vyriausiesiems apskričių kunigams. Už nurodymo nesilaikymą grasinta netgi 10 talerių bauda¹⁰⁸ (plg. ir 12 pav.):

Nachdehm auff unsern allergnädigsten || befehl ein jenes Tractätchen *de Pricipio || Linguae Lithuanicae* in den Druck || befördert worden, und es allerdings || nöthig ift daß die Littaufchen Priester || des die anvertrauten amts darü=||ber vernommen werden; alsß befehlen || wir die allergnädigft denenselben || behöriger maßen anzudeuten daß || Sie mit ihren *rationibus pro aut || contra* binnen 14 tages a tempore || *insinuationis* und zwar bey 10 Thlr || Straffe zu unserm Inualiden Hauß || bey dem ErzPriester ihres Sprengelß || schriftlich einkommen sollen¹⁰⁹.

106 Kreytzen 1706-04-14, 1r.

107 Jis buvo ir Prūsijos Kunigaikštystės vyriausiasis tarėjas bei Vyriausiojo apeliacinio teismo prezidentas (Klaproth, Cosmar 1805, 372).

108 Dokumento perrašą ir vertimą į lietuvių kalbą žr. Aleknavičienė, Schiller 2008, 108.

109 Kreytzen 1706-04-14, 1r.

11

Kreitzens Brief

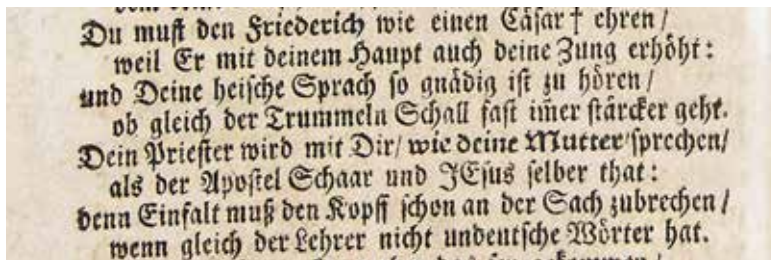
L

Hauptbey dem unfern allernächstigen
 Kaiser in dem Tractat des de Principio
 Lignee Lithuanica in dem dinsten
 beyhandelt worden, und ob allerdings
 richtig ist das die Littenischen Fürsten
 mit der an dem konstanten an dem dinsten
 der Anwesenheit, worden, als ob dieselbe
 wie die allernächstigen dinsten
 kaiserlicher unfern an dem dinsten, das
 die mit ihnen rationibus pro ac
 contra binnen 14 Tagen, a tempore
 inscriptionis und zwar bey 10 Uffern
 dinsten zu unfern dinsten
 bey dem festlichsten ist dinsten
 schriftlich an dem dinsten, bey dem
 dinsten 14. Aprilis 1706

Die Littenischen Fürsten
 in Teils
 dinsten
 dinsten
 dinsten
 dinsten
 dinsten
 dinsten

dinsten
 dinsten
 dinsten

12 pav. Kreytzen 1706-04-14, 1r: Georgo Friedricho von Kreitzeno pasirašytas Prūsijos vyriausybės raštas dėl MP svarstymo; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 91 d, Nr. 7

13 pav. *EP-R* [15]: Pilypo Ruigio sveikinime minimas palankus Prūsijos karaliaus Frydricho I požiūris į lietuvių kalbą ir prasidėsiantys lietuvių kalbos pokyčiai; Muzeum Narodowe w Krakowie, Biblioteka Książąt Czartoryskich: 35174/I

Šis dokumentas liudija tris svarbius dalykus: 1) Merlino traktatas spaudai atiduotas vyriausybės įsakymu; 2) vyriausybė reikalavo, kad kunigai raštu išdėstyti savo nuomonę apie skelbiamus kalbos vartojimo principus; 3) institucijos bendradarbiavo ir tarėsi, kaip daryti įtaką lietuvių kalbos vartosenai. Todėl raštas dėl visuotinės kunigų apklausos vertintinas kaip dalis projekto, kuriame buvo numatyta koordinuota veikla, iškelianti šiai visuomenės grupei naujų uždavinių.

Berentas *MP* pratarmėje paminėjo **Prūsijos karaliaus** įtaką: Merlinas šitą darbą pradėjęs globojamas karaliaus, kurio rūpesčiu evangeliškosios pamaldos vykstančios keturiomis kalbomis ir tarmėmis tuo siekiant, kad visi vienodai suprastų tikėjimą ir dėl jo Prūsijos Bažnyčioje nekiltų nesutarimų (*MP-B* [IV–V]). *EP* įdėtame **Ruigio** sveikinime juntamas entuziazmas, kad pagaliau į kalbą ateis pokyčių. To entuziazmo pagrindas – Prūsijos karaliaus Frydricho I palaikymas, lemiantis ir kalbos prestižą (plg. ir 13 pav.):

Du mußt den **Friederich** wie einen Cäsar^t ehren /
weil Er mit deinem Haupt auch deine Zung erhöhht:
und Deine heifche Sprach so gnädig ist zu hören /
ob gleich der Trummeln Schall fast iñer stárcker geht (*EP-R* [15]).

Ruigys nebūtų drįsęs sleisti tokios informacijos, jei nebūtų žinojęs karaliaus palaikomosios pozicijos tautinių kalbų atžvilgiu. Jau minėta, kad Ruigys 1706 m. laiške užsiminė ir apie valdžios institucijų rūpesčiu vis labiau artėjantį lietuvių kalbos reformavimą (žr. 2.2).

Kyla klausimas, ar *PB* galėjo būti atsiradęs kaip atsakas į šį raštą? Vis dėlto *PB* sukurtas kiek kitokiomis sąlygomis. Perkūnas deklaravo, kad jį parengė draugui prašant, taigi niekieno neįpareigotas, jo pozicija atrodo kaip privati. Kad ji su Bažnyčios vadovybe nederinta, liudija ir atvirai kritikuojamos Merlino idėjos bei pasakėčių vertimas kaip jų realizacijos pavyzdys. Akivaizdu, kad Perkūnas nepalaikė

Bažnyčios vadovybės politikos, o ši nepalaikė jo pozicijos, todėl nerėmė ir jo veikalo spaudos (apie tai žr. 1). Perkūno kaltinimai dėl katekizmo nesilaikymo ir netinkamos katechizacijos išduoda siekį parodyti Merlino profesinės veiklos ydingumą ir polinkį savivaliauti. Kaip minėta, globėjų Perkūnas neįvardijo, jokiais autoritetingais amžininkais nepasirėmė. Net ir galimi jo globėjai neturėjo tokios įtakos kaip Merlino ir veikiausiai nenorėjo būti įvardyti. Perkūno ginami vietinės kilmės kunigai laikytini savų interesų turėjusia grupe, bet priklausoma nuo oficialių institucijų nuostatų. Tokia socialinė apsuptis turėjo poveikio ir jo veikalo žanrui, ir vidinei kūrinio struktūrai, orientuotai iš esmės į vieno asmens kalbos ir jo kalbinių nuostatų kritiką, bet nesiūlančiai naujų idėjų.

Tai buvo nelygiavertis kovos laukas: vien *MP* liudija, kad Merliną, kėlusį ne tik kalbines, bet ir socialines bei kultūrinės problemas, rėmė Deuschas ir Berentas, o Kreitzeno raštas bažnytinėms apskritims rodo, jog traktatu buvo suinteresuota ir bažnytinė valdžia, ir Prūsijos vyriausybė. Dėl prieštaringų nuomonių kilusių problemų sprendimas – vienas iš kalbos politikos uždavinių, kuriuos spręsti imasi valstybė arba jos įgaliotos institucijos, galinčios mobilizuoti visuomenę ir išteklius, kad būtų įgyvendinami tikslai bei uždaviniai net ir tais atvejais, kai grupių interesai nesutampa¹¹⁰.

XVIII a. pradžios kalbos politikos diskurse išryškėja organizuoti valdžios struktūrų veiksmi: skatinama kalbinių pažiūrų formuojamoji veikla, priimami sprendimai dėl įgyvendinimo būdų. Po tokių veiksmų faktiškai nebeliko vietos kokiai nors alternatyviai galimybei, todėl Perkūno pozicija liko individuali. Bet šiuo atveju svarbiausia tai, kad į procesą įsitraukus įvairaus lygmens valdžios atstovams, veikusiems Prūsijos Bažnyčios ir karaliaus vardu, turintiems teisę priimti sprendimus, lietuvių kalba neabejotinai tapo kalbos politikos objektu.

3. DISKURSO ADRESATAI IR TIKSLAI

3.1. KIENO KALBINĘ ELGSENĄ SIEKIAMA PAVEIKTI? *MP*, pagrindiniame diskurso šaltinyje, kuriame numatyta daryti poveikį lietuvių kalbai, aiškiai matyti Merlino daroma skirtis tarp dviejų kalbos atmainų: **sakytinės** ir **rašytinės**. Iš jo teiginių išryškėja nuostata, kad sakytinė kalba nevienalytė: vienokia liaudies, kitokia kunigų, t. y. skiriasi priklausomai nuo visuomenės sluoksnio – žemutinio ir aukštesniojo. Sakytinė liaudies kalba yra „geroji“, o kunigų – „ydingoji“, nes paveikta rašytinės. Būtent rašytinėje kalboje dėl įvairių priežasčių atsirado tokių žodžių, kurie nutolino ją nuo sakytinės liaudies kalbos ir padarė sunkiai suprantamą.

Taikant dabartinius kalbotyros terminus, nusakančius bendruomenės santykį su kalba, ta Merlino daroma skirtis tarp lietuvių kalbos atmainų ir jų vartotojų liudija bendruomenės diferenciaciją ir ją lydinčią kalbos difuziją¹¹¹, kai į kalbą įterpiama svetimų žodžių ir formų, nes viena bendruomenės dalis, šiuo atveju socialiniu požiūriu aukštesnioji, netapatina savęs su žemesniąja, nors ši ir būtų didžiausia.

110 Plg. Kėvalienė, Raipa 2007, 48.

111 Plg. Grumadienė 2004, 154–155.

Pratarinę Merlinas skyrė Prūsijos Karalystės lietuviškų bažnytinių apskričių vyriausiesiems kunigams ir savo paties globėjams, tik jų neįvardijo. Prisistatydamas pats ir pristatydamas savo mintis, jis prašė, kad vyriausieji kunigai ir jų vadovaujami parapijų kunigai pasakytų savo nuomonę dėl jo iškeltos idėjos: „Reikia kalbėti su liaudimi“. Taigi pagrindiniai Merlino traktato adresatai – dvasininkai.

Kritikuodamas rašytinę kalbą kaip nesuprantamą liaudžiai, Merlinas pirmiausia iškėlė 1701 m. *Naująjį Testamentą* (MP [1]), o kitus lietuviškus veikalus paminėjo apibendrintai: nesuprantamų svetimų žodžių esą gausu visose knygoose („dergleichen undeutliche fremb=||de Worte find fehr viel in allen Bûchern“ MP 9); daug svetimų žodžių giesmėse ir visur kitur („ûber die frembden Wôr=||ter / die in Gefângen / und aller Ohrten / *abhibiret* werden“ MP 12). Visi knygoose vartoti bažnytiniai žodžiai turį būti pašalinti, išskyrus tuos, kurie įsigalėję viešojoje ir privačiojoje vartosenoje (MP 6–7). Lietuvių raštijos paveldą kalbos požiūriu Merlinas vertino labai nepalankiai: esą protėvių knygoose bažnytiniai žodžiai dažnai vartojami visai kita, neteisinga, esmę iškreipiančia prasme, be to, jie neatitinka tikrosios vartosenos (MP 6–7, 20). Jis netgi teigė, kad nėra tokių tekstinių žodžių, kurie būtų nesudėtingi ir suprantami lietuviams:

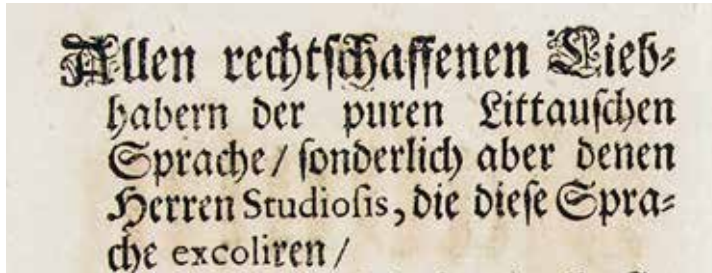
da || **wir nicht einmahl im Littauifchen folche Text=Worte haben** / || die einfältig / fchlecht / deutlich und verftândlich gnug feyn / wie zur andern Zeit foll erwiefen werden (MP 6).

Kaip gerosios praktikos pavyzdžius Merlinas paminėjo tik dvi knygas: Martyno Mažvydo *Katekizmą* („das allererfte Buch || in Litt. Sprache [...] Anno 1547.“ MP 11) ir Merkelio Švobos *Bibliškąjį sodelį* („den *Hortulum Biblicum* vom Seeligen Herrn || *Melchior Schwaben*“ MP 2). Pasak Merlino, pirmąją prieš pusantro šimto metų autorius parengęs taikydamsis prie lietuvių supratimo („der fchon || vor mehr als anderthalb hundert Jahren dem *Captui Lith-||vanorum* sich *accommodiret*“ MP 12)¹¹². Antrą per Deutscho 1704 m. vizitaciją pačių lietuvių buvo įvertinta kaip parašyta „grynai lietuviškai“, taip, kaip jie patys kalba („recht Lit=||tauifch / das ift für Uns / das ift recht wie wir re=||den“ MP 2).

Dauguma Merlino teiginių sudaro įspūdį, kad sakytinė žemutinio sluoksnio kalba jam atrodė ideali, ypač aiškumo (suprantamumo) ir grynumo atžvilgiu. Tačiau daryti poveikį, jo nuomone, vis dėlto reikia ir jai: negalima besąlygiškai priimti visos lietuvių vartosenos, nes jie veikiami vokiečių kalbos ir kasdien vartoja vis daugiau germanizmų. Remdamasis klasikinių kalbų tyrėjo Rudolfo Goklenijaus (Rodolphus

¹¹² Merlinas nenurodė katekizmo autoriaus, laikė jį lenku, o giesmę apibūdino kaip išverstą kuršiuojančia šnekta, bet aiškiai ir išvengiant graikiškos frazės *Kyrie eleison*: „*Dialectô licèt admodum Cu-||ronizante*, dennoch gantz deutlich gegeben / und an ftatt der || Worte / *Kyrie eleifon*, gefetz̃t: taip Diewe mums dūk.“ (MP 11). Plg. MŽK 44:

„taip diewe mums dok“. Merlino nuomone, verčiant nutolta nuo vokiškos Martino Lutherio giesmės, tačiau iš tiesų ši giesmė versta ne iš Lutherio, o iš Jano Seklucjano giesmyno *Pieśni duchownie i naboźnie* (1547), kur vietoj graikiškos frazės jau buvo lenkiška „Tako Boże daj.“ (Michelini 2000, 104).

14 pav. EP-Š [1]: Jonas Šulcas pratarinę skiria puoselėjantiems lietuvių kalbą; Muzeum Narodowe w Krakowie, Biblioteka Książąt Czartoryskich: 35174/I

Goclenius, Rudolph Göckel, 1547–1628) gramatika *Observationum linguae Latinae*, kurioje parodyta neigiama vokiečių kalbos įtaka lotynų kalbai¹¹³, Merlinas ir gyvosios lietuvių kalbos vartoseną skirstė į tinkamą (teisingą) ir iškraipytą (neteisingą) („*ufum verum, und corruptum*“ MP 18).

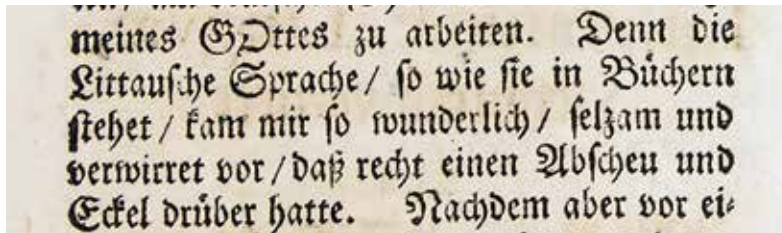
Į diskusiją kalbos klausimais MP kviečiami asmenys, vartojantys kalbą viešajame gyvenime: atliekantys bažnytines apeigas ir rengiantys religinius raštus, vadinasi, paveikti siekiama tiek kunigų sakytinę, tiek rašytinę kalbą. Vis dėlto Merlinas daro dar vieną skirtį: teologinėse mokslo knygos ir raštų vertimuose gali būti išlaikoma hebrajiškų ir graikiškų žodžių, kad būtų tiksliau išreikšta šaltinių mintis, bet liaudžiai skirtosioms (populiariosioms) tokia praktika netinkama (MP 10).

Berentas, pritardamas Merlino pastangoms gryninti lietuvių kalbą ir išlaikyti senąsias jos ypatybes, tvirtino, kad esą jau nuo seno su paprastais žmonėmis meldžiamasi ir sakomi pamokslai neaiškiais ar net nesuprantamais žodžiais, o tai prilygsta vandens grūdimui grūstuvėje, t. y. beprasmiui, rezultatų neduodančiam veiksmui, todėl būtų nesuprantama, jei Merlino iškeltas principas kunigų nesuvienytų (MP-B [VI]). Taigi pagrindine problema ir jis laikė ydingą kunigų kalbą. Būtent jiems reikia vienytis ir ieškoti sprendimų.

Pasak Berento, lietuvių kalbos istorija panaši į kitų kalbų: visos patyrė vienokią ar kitokią įtaką ir dalį žodžių perėmė vienos iš kitų (MP-B [VII]). Argumentuodamas jis ieškojo paralelių su vokiečių ir lotynų kalba, apgailestavo, kad jos irgi užterštos ir pakitusios (MP-B [VII–IX]). Berento pratarinėje kalbama ir apie poveikį lietuvių kalbai apskritai: joje gali likti tai, kas paimta iš graikų ir lotynų kalbos seniausiais laikais, randantis pačiai lietuvių kalbai, o štai kurti naujus ir dirbtinius žodžius bei posakius šiai tautai nepriimtina:

113 Goklenijaus gramatika Merlinui buvo priimtina dėl to, kad daug dėmesio skyrė praktinei lotynų kalbos vartosenai, graikų,

hebrajų, vokiečių ir lotynų kalbų interferencijai (plg. MP 7–8, 10–11, 14, 16–24; žr. taip pat Drotvinas 2008, 142–145).

15 pav. EP-Š [1]: Jonas Šulcas knygu kalbą apibūdina nepalankiai; Muzeum Narodowe w Krakowie, Biblioteka Książąt Czartoryskich: 35174/I

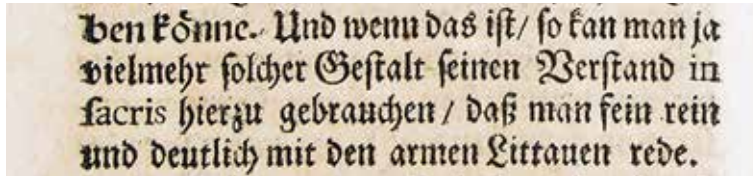
Denn was || bereits von undencklichen Seiten und gleichsam || bey ihrer ersten Geburt / theils aus dem Grie=||chischen / theils aus dem Lateinischen / derer ver=||schiedene zu finden / ins Littauiſche geflossen / || wird billich beybehalten / **neue Wörter aber und || Redens=Arten zu erfinden und zu künftlen / ist || dieſer Nation nicht zuträglich** (MP-B [IX]).

EP, kaip sakoma Šulco pratarinės antraštėje, skiriamos grynos lietuvių kalbos mylėtojams, ypač tiems išsilavinusiems asmenims, kurie puoselėja šią kalbą („Allen rechtschaffenen Lieb=||habern der puren Littaufchen || Sprache / sonderlich aber denen || Herren *Studioſis*, die dieſe Spra=||che *excoliren*“ EP-Š [1]), taigi adresatas nėra aiškiai apibrėžtas nei socialiniu, nei kultūriniu požiūriu (plg. 14 pav.).

Pratarinės pradžioje Šulcas pasako nuomonę apie rašytinę lietuvių kalbą kaip keistą, neįprastą ir sujauktą („wunderlich / selzam und verwirret“ EP-Š [1]), dėl nekėlusią jam noro dirbti lietuviškoje parapijoje (plg. 15 pav.). Tik susipažinęs su abiem Merlino traktatais, jis įsitikinęs, kaip knyginė lietuvių kalba skiriasi nuo gyvosios, kuriai būdingi saviti posakiai ir idiomos (EP-Š [2]). Jo patartas pradėjęs užrašinėti dainas ir jose radęs tokių žodžių, kurių nė pusės nėra lietuviškose knygose (EP-Š [3]). Taigi Šulcas taip pat daro aiškia skirtį tarp liaudies sakytinės ir kunigų rašytinės kalbos. Suprasdamas, kad pasakėčios nėra tas žanras, kuris tinka viešajai vartosenai ir jų kalba negali būti perkeliama į sakyklas, jis vis dėlto manė, kad lietuviams suvokiama raiška gali būti taikoma ir per religines apeigas, tada su jais būtų iš tiesų kalbama jiems įprasta kalba (plg. ir 16 pav.):

fondern || ich habe nur wollen einen Verfuch thun: ob || man auch die Fabulen *Æfopi*, darinnen || doch ſo vielerley Dinge und Materien vor=||kommen [...] mit puren / ech=||ten / und guten Littaufchen Worten / die || auch ein gemeiner Littau verftehet / ge=||ben könne. Und wenn das iſt / ſo kan man ja || vielmehr **folcher Gefalt feinen Verſtand in || ſacris hierzu gebrauchen / daß man fein rein || und deutlich mit den armen Littauen rede** (EP-Š [5]).

Vadinasi, keliami mintis, kad pasakėčių kalbos pavyzdys galėtų paveikti ir viešąją sakytinę kunigų kalbą. Be to, jas skaityti galėtų ir jaunimas (EP-Š [13]). Šulco

16 pav. EP-Š [5]: Jono Šulco nuomone, lietuviams suvokiama raiška gali būti taikoma ir per religines apeigas; Muzeum Narodowe w Krakowie, Biblioteka Książąt Czartoryskich: 35174/I

pateiktas kalbos kokybės vertinimas ir nuostatos, kuriose srityse ji turėtų būti gerinama, iš esmės atitinka Merlino vertinimus ir nuostatas. Remiantis liaudies sakytine, reikia gerinti ne tik rašytinę, bet iš dalies ir kunigų vartojamą sakytinę kalbą, kurią neigiamai paveikusi ankstesnė rašytinė tradicija.

Ruigio sveikinime nurodoma priežastis, nulėmusi prastą tikėjimo būklę: tai iš sakyklų sklindanti nesuprantama kalba (plg. ir 17 pav.):

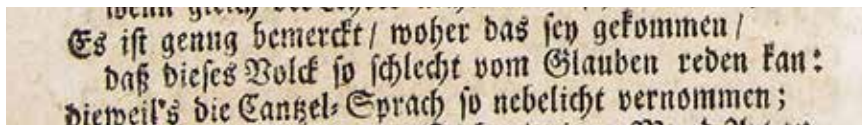
Es ist genug bemerckt / woher das fey gekommen /
daß diefes Volck **fo schlecht vom Glauben reden kan:**
dieweil's **die Cantzel-Sprach fo nebelicht** vernommen (EP-R [15])

Meletemoje Ruigys priminė Merlino pasakytą teiginį, kad pamaldose atsirandęs kažkoks nebūtas bažnytinis dialektas („*quasi* || *alia dialectus, in sacris Ecclesiasticam Morlinus* || *nofter vocabat, oritur*“ RgM [93]), nes nepaisoma bendruomenės vartojamos kalbos, o kuo labiau negalima susikalbėti savo kalba, tuo daugiau negalima išvengti svetimos, nors ji ne taip jau lengvai tos bendruomenės priimama (plg. 18 pav.).

PB pratarinės nėra, jokie adresatai nepaminimi, globėjai nepagarbinami. Nuoroda antraštiniame lape sudaro įspūdį, kad knyga parengta dviejų žmonių iniciatyva („Auf Begehren eines Liebhabers || der Litthauſchen Sprachen / || Aufgefetzt von Iacob Perkhun“ PB [1]), t. y. jo paties, bet pageidaujant vienam kalbos mylėtoju, kuris atnešęs jam į namus EP ir prašęs pasakyti nuomonę (PB 3).

Atrodytų, kad PB kritika iš esmės skirta vieno asmens kalbai: Perkūnas pasakėčių vertimą laikė ne Šulco, bet Merlino darbu, todėl klaidas analizavo kaip šio kalbos faktus¹¹⁴. Reikalavimų kitų kunigų viešajai kalbai Perkūnas tiesiogiai nekėlė, tačiau tai, ką jis laikė kalbos norma, matyti iš dvejopų jo priekaištų: 1) dėl Merlino tarties, kirčiavimo (tiek jo gyvojoje, tiek rašytinėje kalboje), rašybos; 2) dėl EP rastų įvairaus lygmens klaidų. Greta jų kaip žodžių ir frazių taisymus Perkūnas pateikė liaudies vartoseną atitinkančius faktus, taigi norma laikė būtent šiuos.

¹¹⁴ Argumentus dėl autorystės žr. Aleknavičienė, Schiller 2008, 121–125.

17 pav. EP-R [15]: Pilypo Ruigio nuomone, pagrindinė
vangaus tikėjimo priežastis – iš sakyklų sklindanti neaiški kalba;
Muzeum Narodowe w Krakowie, Biblioteka Książąt Czartoryskich: 35174/I

Apibendrinant pasakytina, kad į ateitį nukreipta Merlino ir jo idėjas palaikančių diskurso dalyvių veikla iš esmės buvo skirta paveikti vienos socialinės grupės – kunigų – sakytinę ir rašytinę kalbą. Žemutinio sluoksnio (liaudies) kalbą ir tautosaką (kalbos paveldą) jie įsivaizdavo galinčias būti pagrindu formuoti tokiai kalbai, kuri atitiktų didžiausios visuomenės dalies poreikius. Liaudies kalbai priekaištų nedaug, daugiausia dėl įsileidžiamų germanizmų, todėl jos norminimas būtų apsiribojęs sve-timyblių šalinimu.

3.2. KOKIŲ TIKSLŲ SIEKIAMA? Kalbos politikos formuotojai paprastai siekia nukreipti kalbos raidą jų pageidaujama linkme. Merlinas ne tik įvardija kunigų sakytinės ir rašytinės kalbos problemas, taigi tampa jų kalbos analitiku, bet ir nurodo tikslus, kurių siekia norėdamas tas problemas įveikti. Pagrindinis traktate pasakytas tikslas vis dėlto nėra kalbos kokybės gerinimas – tai tik priemonė kitiems tikslams pasiekti. O šie daug platesni: tai bendrasis lietuvių švietimas ir Bažnyčios stiprinimas:

Viel=||leicht gibt GOtt vom Himmel Gnade / welches || auch von Hertzen wünfche / und welches das ein=||tzige Abziel dieser Gedancken ist / daß Ew. Groß=||achtbahkeiten allerfeits / deſto eher zu ihrem || Vorhaben / welches ist **die einmüthige Lehr=||Arth und aufrichtige Erbauung der gefamten || Littauifchen Kirchen** / durch getreuen und aller=||einfältigſten Unterricht ſo vieler tauſend tauſend || armen Leute / gelangen mögen (MP [XII]).

Merlino įsitikinimu, tokių tikslų galima pasiekti tik bendraujant su liaudimi, t. y. kalbantis su žmonėmis (MP 4). Žodinių bendravimą Merlinas nuolat pabrėžė ir tai darė dėl suprantamų priežasčių: lietuviai buvo neraštingi, todėl kito būdo jiems šviesti ir krikščionybei skleisti tuomet nebuvo (plg. MP 4, 6). Atotrūkis tarp liaudies sakytinės ir kunigų sakytinės bei jų kuriamos rašytinės kalbos tapo viena iš priežasčių, lėmusių vangaų krikščionybės gyvavimą Prūsijos Lietuvoje. Tas atotrūkis neleido užtikrinti efektyvaus kunigų bendravimo su visuomene. Informacijos skleidimas siekiant daryti poveikį religiniams įsitikinimams iš vienos pusės, ir jos nesupratimas ar tik dalinis supratimas iš kitos tapo plačia Bažnyčios problema. Probleminiai dalykai, t. y. ko žmonės iš tiesų nesuprato, aiškiai matyti iš MP duotų kalbos pavyzdžių. Kadangi kalba tinkamai neatliko pagrindinės – komunikacinės – funkcijos, tai iš dalies lėmė ir visuomenės abejingumą krikščioniškajam mokymui.

videtur opus esse Societate Lituanico-Philologica, quae
hanc, observatis in conversatione propriis rationibus
quae, collecta opera, ad aliquid quoddam ipsa per-
vire possit, siquidem ipsemet fateor, licet inter
caeteros natus, aliam atque aliam vocem vel phra-
sem, dum vivo, vel semel vel bis, praesertim a muli-
eribus, quibus cum Germanicis vicinis fere nul-
lum commercium, praeter sacra, fuit, audivisse,
et omnium minime germanizant: quomodo
quibus rarissime cum Polonis confectudo, mi-
nus polonizant. Civitate quidem donata, gra-
tias proprie reddi nequeunt, vitari nequeunt, nec
tamen leviter aliena in civitatem aspersenda,
nativa haberi possunt: quo non observato, pro-
fana dialectus, in sacris Ecclesiasticam Norlingus
saepe vocabat, oritur. Quod ad scribendi ratio-
nem spectat, quam res grammaticae res constant
antequam usum definit, placet duo saltem
media praefere, quae maximum usum habe-
re possunt, iudicanda atque a lingua graecis e-
videntius elaboranda, scilicet Dupliciorem
sonantium atque usum 78 i quiescentis,
quorum

18 pav. RgM [93]: Pilypas Ruigys primena Mykolo Merlino pasakytą teiginį, kad pamaldose atsiranda kažkoks dirbtinis bažnytinis dialektas; Lietuvos nacionalinis muziejus, Kazio Varnelio namai-muziejus: R 15274

Michaelis Schreiberis, Merlino nekrologe kalbėdamas apie jo atsidavimą kunigo darbui, pabrėžė, kad šis siekė vartoti taisyklingą lietuvių kalbą tam, kad galėtų paprastai tinkamai aiškinti Evangelijas:

Wobey Er es ihm mercklich angelegen feyn ließ / **die Litthaufche || Sprache / durchgehens in gute Richtigkeit zu bringen** / und hierdurch || **umb fovielmehr den Lauff des Evangelii** bey den Lutherifchen Ge=||meinen in diefem Kōnigreich **zubefoddern**¹¹⁵.

Kurdamas lingvistinės komunikacijos principus, Merlinas atsižvelgė į nepakanamą leksinę ir semantinę žemutinio visuomenės sluoksnio kompetenciją. Jis pateikė savo sampratą, kokia turėtų būti kalba, kad atitiktų šio visuomenės sluoksnio suvokimo lygį. Išdėstęs kunigų sakytinės ir rašytinės kalbos tobulinimo principus ir jau baigdamas traktatą, Merlinas išreiškė įsitikinimą, kad jei būtų laikomasi jo siūlymų, jau pavyktų gerai susikalbėti su lietuviais. Prašydamas dar ir kitų kunigų pasakyti savo nuomonę ar pateikti kitokių siūlymų, jis numatė pasiekti du tarpusavyje susijusius rezultatus: 1) visiems sutarus, turėti „geresnę bei tikresnę kelią į tą kalbą“, t. y. sukurti kalbos reguliavimo sistemą; 2) kalbai tampant aiškesnei ir suprantamesnei, „duoti patikimesnę krikščionybės kelrodį“, t. y. efektyviau skleisti krikščionybę ir taip siekti visuomenės pažangos (MP 24):

fo bitte dienftlich / daffelbe mir || und allen Liebhabern der Littaufchen Sprache zu *communi-*||*ciren* / damit wir ins künfftige nicht fo / wie bißher / im fin=||ftern tappen; fondern **einen beffern und gewiffen Weg zu die=||fer Sprache** / und alfo die armen Littauen / wegen mehrer || Klarheit und Deutligkeit der Sprachen / **richtigere Weg=||weifer zu ihrem Chriftenthum haben mōgen** (MP 24).

Berentas Merlino siūlomą lietuvių kalbos tobulinimą taip pat siejo su užmoju stiprinti krikščioniškąjį tikėjimą ir mokymą. Kad tai visuomenei būtų naudinga, parodęs ir pats Merlinas, tereikia, kad tam nebūtų daroma kliūčių:

alfo kan der Fleiß und die Bemü=||hung / welche der Herr Pfarrer *in excolendâ lin-*||*gvâ Lithvanicâ* ihm giebet / zumahl da deffelben || **intention dahin gehet / daß diese fimple Leute fo || viel beßer in ihrem Chriftenthum fundiret und || unterwiefen werden mōchten** / bey unparthey=||ifchen Urtheilern nicht anders als für rühmlich || gehalten werden; allewege / da derfelbe in diefer || feiner *Differtation ad oculum demonftriret* / wie || mit Gōttlicher Hülffe diefes Werck / wann dem=||felben keine Hinderniß gemachet wird / einen || **gantz gutten fucefs haben werde** (MP-B [VIII-IX]).

Ruigys EP sveikinime, kaip ir Merlinas savo traktate, tikybinio neraštingumo priežastimi laikė liaudžiai nesuprantamą bažnytinę kalbą. Jis reiškė viltį, kad kunigai netrukus kalbės suprantamai („Dein Priefters wird mit Dir / wie deine Mutter / sprechen“ EP-R [15]), lietuvių kalboje nebeliks svetimų kalbų (lenkų ir vokiečių) elementų, ji bus gryna ir visuomenei naudinga (EP-R [15]).

115 Schreiber 1708, B3.

Perkūnas kritikavo Merliną už naujovių įvedimą ir siūlymą jas taikyti toliau. Perkūno tikslai – apginti vietinių kunigų vartojamą kalbą ir išlaikyti *status quo*. Merlino pozicija buvo suprasta kaip puolimas, jo siūlomos naujovės laikytos kenksmingomis (PB 10), o bandymas pritaikyti praktiškai verčiant pasakėčias – nevykusiu (PB 24). Įvertinus EP vertimo klaidas ir pateikus realią vartoseną atitinkančių pavyzdžių, PB gana griežtai reziuuojama, kad vertimas prieštarauja lietuviškai kalbėsenai ir netgi eina prieš liaudį:

So wie nun aus diefem allen erhellet / daß die zehen || Fabelchen / die kaum einen Bogen ausmachen dūrrff=||ten / **fehr wider den Litthaufchen idiotifmum und alfo** || *contra Vulgus*, von dem man überflūßige Worte machet / || fchnurftracks lauffen (PB 21).

Apginti vietinius kunigus PB siekiama ir kritikuojant Ruigio sveikinimą: Merlino iškėlimas laikomas veidmainiavimu ir pataikavimu, o per tai esą nepamatomai ir neįvertinami kiti kunigai („durch || diefes groffe / alle andere Priefter / als kleine Lichtlein || verdunckelt folten werden“ PB 21).

Parodydamas naujųjų teiginių nepagrįstumą, o vietinių kunigų vartojamą kalbą nelaikydamas ydinga, Perkūnas siekė paneigti pačią problemą. Kalbos *status quo* išlaikymą Perkūnas taip pat siejo su platesniais tikslais – Bažnyčios stiprinimu (PB 23–24). Tam pasitelkiami ir priekaištai Merlinui dėl katekizmo mokymo trikdyimo, nes šis, nesilaikydamas Sandeno katekizmo ir kaitaliodamas žodžius, destabilizuoja kanoniniame tekste išdėstytą mokymą ir apsunkina mokymąsi (PB 6–9).

Baigdamas savo veikalą, Perkūnas taip pat prašė visų nešališkų lietuvių, suinteresuotų tik Bažnyčios stiprėjimu, pasakyti savo nuomonę apie jo mintis („aller unpar=||theyfchen rechtſchaffenen und nichts mehr / als GOTTes || Ehre und feiner Kirche Auffwachs / hertzlich fuchen=||der Litthauer Urtheil“ PB 23–24), taigi taip pat siekė suburti panašių idėjų turinčius asmenis.

Atsižvelgiant į tai, kad būtinybę reguliuoti lietuvių kalbą palaikė ir Prūsijos Bažnyčios bei valstybės institucijos, numatydamos, kaip tęsti ir valdyti pradėtus procesus, XVIII a. pradžios kalbos politikos diskursas laikytinas pirmuoju, rodančiu ir asmenų, ir valstybės siekį daryti poveikį kalbai ir ją vartojančioms grupėms tikintis efektyvesnės komunikacijos, o per ją – Prūsijos Bažnyčios pozicijų stiprėjimo ir visuomenės pažangos.

4. IŠVADOS. XVIII a. pradžios filologinė polemika, vykusį Prūsijos Karalystėje pirmąjį dešimtmetį, – pirmas raštu paliudytas diskursas, kėlęs lietuvių kalbos vartosenos viešajame gyvenime klausimus, apimančius kalbos politikos ir kalbos planavimo aspektus.

Kadangi į procesą dėl poveikio viešajai kalbai įsitraukė valdžios atstovai, veikę Prūsijos Bažnyčios ir karaliaus vardu ir turėję teisę priimti sprendimus, lietuvių kalba tapo kalbos politikos objektu konkrečiąja prasme.

Pirmieji kalbos politikai, XVIII a. pripažinę viešosios lietuvių kalbos kokybės problemas, skatinę jas garsinti ir ėmęsi sprendimų dėl visuomenės įtraukimo į kalbos klausimų svarstymą, yra šie:

- 1) Prūsijos bažnyčių ir mokyklų inspektorius, vyriausiasis rūmų pamokslininkas, Karaliaučiaus universiteto teologijos profesorius Friedrichas Deutschas (1657–1709);
- 2) Karaliaučiaus rūmų teismo tarėjas, buvęs Karaliaučiaus universiteto teisės profesorius Johannas Berentas (1658–1712);
- 3) Prūsijos Karalystės kancleris Georgas Friedrichas von Kreitzenas (1639–1710) kaip vyriausybės narys.

Skirtingą diskurso šaltinių žanrą, paskirtį ir leidimo vietą lėmė individuālios pagrindinių diskurso dalyvių nuostatos kalbos vartosenos klausimais, jų socialinis ir kultūrinis kapitalas bei institucijų požiūris į keliamų idėjų svarbą:

1) Mykolo Merlino (Michael Mörlin, 1641–1708) *Principium primum in lingua Lithvanica* (Karaliaučius, 1706; *MP*) – traktatas, kėlęs idėjas dėl lietuvių kalbos vartosenos viešajame gyvenime tobulinimo, siekęs įtraukti visuomenę jas svarstyti ir priimti sprendimą bendru sutarimu, palaikytas institucijų;

2) Jono Šulco (Johann Schultz, 1684–1709) į lietuvių kalbą išverstos *Ezopo pasakėčios* (Karaliaučius, 1706; *EP*) – verstinė grožinės literatūros knyga, išreiškusi palankų požiūrį į *MP* išdėstytas kalbines nuostatas ir parodžiusi galimybę jas įgyvendinti praktiškai, taip pat palaikyta institucijų;

3) Jokūbo Perkūno (Jacob Perkuhn, Perkhun, 1665–1711) *Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift* (Leipcigas ir Frankfurtas prie Maino, 1706; *PB*) – nepriklausoma pirmųjų dviejų knygų recenzija, siekusi parodyti naujųjų teiginių nepagrįstumą, prieštaringumą, negebėjimą pritaikyti praktiškai;

4) Prūsijos vyriausybės raštas, rašytas 1706 m. balandžio 14 d. karaliaus Frydricho I (Friedrich I., 1657–1713) vardu ir pasirašytas Prūsijos Karalystės kanclerio Georgo Friedricho von Kreitzeno kaip vyriausybės nario – oficialus dokumentas, skirtas lietuviškoms apskritims nurodant padaryti kunigų apklausą dėl *MP* keliamų kalbos vartojimo principų reikalingumo.

Diskurso eigos analizė išryškino tokias pagrindinių dalyvių pozicijas, susijusias su jų numatytu poveikiu viešajai lietuvių kalbai:

1) Mykolo Merlino pozicija kūrybinė: priešindamasis egzistuojančiai kalbos vartosenai, ypač ydingai sakybinei ir rašytinei kunigų kalbai, jis numatė įvairių galimybių kalbos kokybei gerinti, siekė įrodyti jos reikšmę visuomenei, siūlė įgyvendinimo būdus bei priemones;

2) Johanno Berento, Jono Šulco ir Pilypo Ruigio pozicija palaikomoji, o Ezopo pasakėčių vertimas – Merlino idėjų realizacijos pavyzdys;

3) Jokūbo Perkūno pozicija kritinė ir gynybinė – jis norėjo paneigti pačią problemą ir išlaikyti *status quo*: kritikavo Merliną už naujovių įvedimą mokant katekizmo, siūlymą toliau jas taikyti sakytinėje ir rašytinėje kalboje, gynė tradicinės kalbinės laikysenos kunigų ir jų vartojamą kalbą;

4) XVIII a. pradžios kalbos politikos diskurse išryškėjo organizuoti valdžios struktūrų veiksmai: skatinta kalbinių pažiūrų formuojamoji veikla, palaikytas jų viešinimas, ieškota sprendimų dėl įgyvendinimo būdų. Prūsijos vyriausybės 1706 m. balandžio

14 d. raštas rodo, kad institucijos tarėsi, kaip daryti įtaką lietuvių kalbos vartosenai, ir numatė uždavinius.

Merlinas pirmasis identifikavo lietuvių kalbos vartosenos viešajame gyvenime problemas, siūlė daryti poveikį rašytinei bei sakytinei kalbai, ypač vartojamai aukštesniojo sluoksnio asmenų. Viešindamas savo principus, inicijuodamas praktinio pritaikymo parodymą ir įtraukdamas į svarstymus išsilavinusią visuomenės grupę, jis siekė suteikti savo principams socialinę ir kultūrinę galią.

Merlino traktatas *Principium primum in lingua Lithvanica* – pirmasis lietuvių kalbotyros veikalas, kėlęs idėjas dėl funkcionalesnės lietuvių kalbos vartosenos viešajame gyvenime. MP siūlyta, remiantis liaudies sakytine kalba ir tautosaka, reguliuoti kunigų vartojamą sakytinę ir rašytinę kalbą, kad ji atitiktų didžiausios visuomenės dalies poreikius. Merlino ir jo idėjas palaikančių diskurso dalyvių veikla, skirta paveikti aukštesniojo socialinio sluoksnio kalbą, siekė sumažinti atotrūkį tarp kalbos atmainų ir palengvinti komunikaciją.

Poveikis sakytinei ir rašytinei lietuvių kalbai, vartojamai aukštesniojo socialinio sluoksnio, Merlino laikytas vienu iš socialinių ir kultūrinių problemų sprendimo būdų, galinčių pagerinti krikščionybės skleidimą bei žemutinio sluoksnio švietimą. Kadangi būtinybę reguliuoti lietuvių kalbą palaikė ir Prūsijos Bažnyčios bei valstybės institucijos numatydamos, kaip tęsti ir valdyti pradėtus procesus, XVIII a. pradžios kalbos politikos diskursas laikytinas pirmuoju, rodančiu ir asmenų, ir valstybės siekį daryti poveikį kalbai bei ją vartojančioms grupėms tikintis efektyvesnės komunikacijos, o per ją – Prūsijos Bažnyčios pozicijų stiprinimo ir visuomenės pažangos.

Šaltiniai ir literatūra:

- ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 2014: „Ar Martynas Mažvydas buvo vyskupas?“, *ALT* 16, 59–122.
- ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 2015: „Leksikologijos pradmenys Jokūbo Perkūno traktate *Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift (1706)*“, *ALL* 72, 9–40.
- ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 2018: „Frazeologijos samprata lituanistiniuose XVIII a. šaltiniuose“, *Gintarė Judžentytė-Šinkūnienė, Vilma Zubaitienė (par.), Baltų kalbų tekstų ir žodžių reikšmės*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 215–259.
- ALEKNAVIČIENĖ, ONA; CHRISTIANE SCHILLER, 2002: „Rastas antras Michaelio Mörlino *Principium primum in lingua Lithvanica (1706)* egzempliorius“, *ALT* 4, 79–98.
- ALEKNAVIČIENĖ, ONA; CHRISTIANE SCHILLER (par.), 2008: *Jokūbo Perkūno traktatas Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift. Kritinis komentuotas leidimas ir studija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- ARNOLDT, DANIEL HEINRICH, 1746: *D. Daniel Heinrich Arnoldts ausführliche, und mit Urkunden verfehene Hiftorie der Königsbergifchen Univerfität. Zweyter Theil, welchem eine Nachricht von dem Leben, und den Schriften hundert Preußifcher Gelehrten angehänget ift*. Königsberg in Preußen, verlegts und druckts Iohann Heinrich Hartung.

- ARNOLDT, DANIEL HEINRICH, 1777: *D. Daniel Heinrich Arnoldts, Königlich Preussischen Oberhofpredigers und Confistorialraths, kurzgefaßte Nachrichten von allen seit der Reformation an den Lutherischen Kirchen in Ostpreußen gestandenen Predigern*. Herausgegeben von Friedrich Wilhelm Benefeldt, Pfarrer in Arnau. Königsberg, bey Gottlieb Lebrecht Hartung.
- BLAŽIENĖ, GRASILDA, 2020: „Įmintos ir neįmenamos Povilo Frydricho Ruigio gyvenimo ir kūrybos mįslės“, *Aleknavičienė, Ona; Grasilda Blažienė, Povilas Frydrichas Ruigys. Monografija, gramatikos indeksai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2020, 17–121.
- BRECKLING, FRIEDRICH, 2005: *Autobiographie. Ein frühneuzeitliches Ego-Dokument im Spannungsfeld von Spiritualismus, radikalem Pietismus und Theosophie*, hrsg. und kommentiert von Johann Anselm Steiger, Tübingen: Niemeyer.
- CHRISTIAN, DONNA, 1994: „Kalbų planavimas kalbotyros požiūriu“, *Sociolingvistika ir kalbos kultūra*, sudarė Laima Grumadienė, Rūta Marcinkevičienė, Vilnius: Gimtoji kalba, 29–40.
- CITAVIČIŪTĖ, LIUCIJA (par.), 2008: *Jono Šulco Ezopo pasakėčios. Dokumentinis leidimas ir straipsniai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- COOPER, ROBERT L., 1989: *Language Planning and Social Change*, Cambridge et al.: Cambridge University Press.
- CORPUS CONSTITUTIONUM PRUTENICARUM, *Oder Königliche Preussische Reichs=Ordnungen / EDICTA und MANDATA Sambt unterschiedenen RESCRIPTEN, Welche [...] zusammen getragen, Und In drey Theil, In Deffen Erstem Kirchen=Schulen=Univerfitæten=Confistorial-Matrimonial-Hospital-Kloster=und Stipendien= [...] Herausgegeben D. George Grube / Königlicher Preuß. Hoff=Gerichts=Raht*. Königsberg / gedruckt bey Iohann Stelter. MDCCXXI [1721].
- CRYSTAL, DAVID, 2008: *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Maiden et al.: Blackwell Publishing Ltd.
- „D. Bernhardi von Sanden / Sen. Leben und Schrifften“, *Erleutertes Peußen [...] TOMVS IV. [...] Königsberg, ANNO 1728*. 3u finden bey feel. Martin Hallervords Erben, 435–453.
- DROTVINAS, VINCENTAS, 2002: „Keletas duomenų Michaelio Mörlino biografijai“, *Alt* 4, 99–116.
- DROTVINAS, VINCENTAS (par.), 2008: *Michaelio Mörlino traktatas Principium primarium in lingua Litvanica*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- EP – [Jonas Šulcas,] *Die Fabuln ÆSOPI, Zum Versuch Nach dem PRINCIPIO Lithvanicæ Lingvæ, Littaufsch vertiret Von Johann Schultzen / S. Minift. Cand*. Königsberg / gedruckt in der / von S. K. M. privilegirten / Georgifchen Buchdruckerey / 1706. (Dokumentinis leidimas: Citavičiūtė 2008; internetinis leidinys: Jonas Šulcas, *Ezopo pasakėčios*, 1706, parengė Liucija Citavičiūtė, Ona Aleknavičienė, Vytautas Zinkevičius, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, <http://seniejirastai.lki.lt/>.)
- EP-R – [Pilypas Ruigys,] „An den Hn. Überfetzter diefer Littaufchen Fabuln“, *EP* [15].
- EP-Š – [Jonas Šulcas,] „Allen rechtſchaffenen Liebhabern der puren Littaufchen Sprache / fonderlich aber denen Herren *Studiofis*, die diefe Sprache *excoliren*“, *EP* [1–14].
- ERLER, GEORG (Hrsg.), 1910: *Die Matrikel und die Promotionsverzeichnisse der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. 1544–1829 1. Die Immatrikulationen von 1544–1656*, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot.

- ERLER, GEORG (Hrsg.), 1911–1912: *Die Matrikel und die Promotionsverzeichnisse der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. 2. Die Immatrikulationen von 1657–1829*, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot.
- FLIGGE, JÖRG RAINER, 1972: *Herzog Albrecht von Preussen und der Osiandristismus 1522–1568. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn*, Bonn: Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität.
- GAUSE, FRITZ, 1963a: „von Sanden, Bernhard d. Ä.“, *Altpreußische Biographie* 2(5), herausgegeben im Auftrage der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung von Kurt Forstreuter, Fritz Gauße, Marburg/Lahn: N. G. Elwert Verlag, 588.
- GAUSE, FRITZ, 1963b: „von Sanden, Bernhard d. J.“, *Altpreußische Biographie* 2(5), herausgegeben im Auftrage der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung von Kurt Forstreuter, Fritz Gauße, Marburg/Lahn: N. G. Elwert Verlag, 588.
- „Geschichte der Lateinschule zu Insterburg. 3. (letzter) Teil vom Oberlehrer Dr. Carl Wiederhold“, *Programm des Königlichen Gymnasiums mit Realklassen zu Insterburg, wodurch zu der öffentlichen Prüfung aller Klassen am 1. 2. und 3. October 1878 im Namen des Lehrer-Collegiums ergebenst einladet der Direktor Dr. Eduard Krah*. Insterburg 1878. Druck von Karl Wilhelm, 1–15.
- GRUMADIENĖ, LAIMA, 1994: „Sociolingvistika ir kalbos kultūra“, *Sociolingvistika ir kalbos kultūra. Straipsnių rinkinys*, sudarė Laima Grumadienė, Rūta Marcinkevičienė, Vilnius: Gimtoji kalba, 5–13.
- GRUMADIENĖ, LAIMA, 2004: „Sociolingvistikos aktualijos“, *Kalbos kultūra* 77, 150–156.
- HAUGENAS, EINARAS, 1994: „Kalbotyra ir kalbos planavimas“, *Sociolingvistika ir kalbos kultūra*, sudarė Laima Grumadienė, Rūta Marcinkevičienė, Vilnius: Gimtoji kalba, 14–28.
- HENNIG, A[BRAHAM] E[RNST], 1794: *Topographisch-historische Beschreibung der Stadt Insterburg aufgesetzt und der Königl. deutschen Gesellschaft zu Königsberg überreicht von A. E. Hennig, der Königl. deutschen Gesellschaft zu Königsberg in Preuffen Mitglieder*. Königsberg, 1794. gedruckt bei D. E. Kanter, Königl. Preuß. Hofbuchdrucker.
- HOFMEISTER, ADOLPH, 1895: *Die Matrikel der Universität Rostock. III. Ost. 1611 – Mich. 1694. Mit Unterstützung des Grossherzoglich Mecklenburg-Schwerinschen Ministeriums und der Ritter- und Landschaft beider Mecklenburg herausgegeben von Dr. Adolph Hofmeister, 1. Custos der Grossherzogl. Universitäts-Bibliothek*. Rostock 1895. In Commission der Stillerschen Hof- und Universitäts-Buchhandlung (G. Nusser).
- HOPPE, FERDINAND, 1877: *Ortsnamen des Regierungsbezirks Gumbinnen (deutsche, polnische, litauische). Meistenteils auf Grund urkundlichen Materials erklärt von Ferdinand Hoppe, Gymnasial-Oberlehrer*. Gumbinnen C. Sterzel's Buchhandlung (Richard Rose).
- HOPPE, FERDINAND, 1878: „Orts- und Personennamen der Provinz Preussen“, *Altpreußische Monatsschrift* 15, 578–609.
- KAPLAN, ROBERT B.; ROBERT B. BALDAUF JR., 1997: *Language Planning: from Practice to Theory. Multilingual Matters Series 108*, Clevedon et al.: Multilingual Matters LTD.
- KAUNAS, DOMAS, 1996: *Mažosios Lietuvos knyga. Lietuviškos knygos raida 1547–1940*, Vilnius: Baltos lankos.

- KĖVALIENĖ, DALIA; ALVYDAS RAIPA, 2007: „Pagrindiniai valstybinės kalbos politikos bruožai ir tendencijos“, *Viešoji politika ir administravimas* 19, 46–53.
- KLAPROTH, CHRIST[IAN] AUGUST LUDWIG; CARL WILHELM COSMAR, 1805: *Der Königl. Preussische und Churfürstl. Brandenburgische Wirklich Geheime Staats=Rath an Seinem zweihundertjährigen Stiftungstage den 5ten Januar 1805 [...]*, Berlin, In der Buchhandlung des Commerzienraths Maßdorff.
- KIG – [Danielius Kleinas,] GRAMMATICA Litvanica Mandato & Autoritate SERENISSIMI ELECTORIS BRANDENBURGICI adornata, & præviâ Censurâ primùm in lucem edita à M. DANIELE Klein / Paftore Tilf. Litv. Præmissa est ad Lectorem Præfatio non minùs utilis, quàm neceffaria, Cic. de Clar. Orat. Nihil fimul est & inventum & perfectum. REGIOMONTI, Typis & sumptibus JOHANNIS REUSNERI, Anno χροιστογονίας cλc. lλλ. (Faksimilė, vertimas į lietuvių kalbą: *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika. 1653 metai*, atsak. redaktorius J[onas] Kruopas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957, 65–272; 395–528; internetinis leidinys: Danielius Kleinas, *Grammatica Litvanica*, 1653, parengė Mindaugas Šinkūnas, Vytautas Zinkevičius, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011, <http://seniejirastai.lki.lt/>)
- KOCH, FRANZ, 1911: „Nachkommen und Verwandte des samländischen Bischofs Joachim Mörlin“, *Altpreußische Monatsschrift* 48, 443–454.
- Kirche im Dorf. Ihre Bedeutung für die kulturelle Entwicklung der ländlichen Gesellschaft im „Preußenland“, 13.–18. Jahrhundert. Ausstellung des Geheimen Staatsarchivs Preussischer Kulturbesitz in Zusammenarbeit mit der Kunstbibliothek der Staatlichen Museen zu Berlin Preussischer Kulturbesitz*, Konzeption Berhart Jähnig, Berlin: In Kommission bei Duncker & Humblot, 2002.
- KRANIAUSKAS, LIUTAURAS, 2002: „Diskurso sąvoka sociologiniame-istoriniame akademinės disciplinos tyrime (metodologinės pastabos)“, *Problemos* 61, 70–82.
- KRAUSE, JOACHIM, 1973: *Die kurfürstliche Verwaltung im Herzogtum Preussen am Ende des 17. Jahrhunderts*, Bonn: Krause.
- KREYTZEN, GEORG FRIEDRICH VON, 1706-04-14: *An die litauischen Ämtern wegen des im Druck befindlichen Traktats „De principio linguae Lithuanicae“*; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 91 d, Nr. 7, 1r.
- LEHWALD, THEOPHIL VON, 1689-10-02: *Brief an Kurfürst von Brandenburg und Herzog in Preußen Friedrich III.*; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 55 d Nr. 433/2, 11r–12v.
- LUKŠAITĖ, INGĖ, 1999: *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažajoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius: Baltos lankos.
- Mažosios Lietuvos enciklopedinis žinynas*, vyriausiasis redaktorius Vaclovas Bagdonavičius, Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas, Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2015.
- [MECKELBURG, FRIEDRICH ADOLF,] 1840: *Geschichte der Buchdruckereien in Königsberg. Ausgegeben am Tage des in Königsberg stattfindenden Buchdrucker=Lubiläums am 5. December 1840*. Königsberg. Druck und Verlag der Hartungfchen Hofbuchdruckerei.
- MICHELINI, GUIDO, 2000: *Martyno Mažvydo raštai ir jų šaltiniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- MOELLER, FRIEDWALD, 1968: *Altpreußisches evangelisches Pfarrerbuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945. 1. Die Kirchspiele und ihre Stellenbesetzungen. Sonderschriften des*

- Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V. 11), Hamburg: Selbstverlag des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V.
- MOLLERUS, PETRUS MICHAEL; JOHANNES KEIMELIUS, 1683: *A. Ω DISPUTATIO PHILOSOPHICA DE NATURA PHILOSOPHIÆ IN GENERE, ET DE ENTE, SUBJECTO METAPHYSICES, Quam DEI GRATIA Confensu Ampliff. Facult. Philosophicæ Publico, placidoq̄ve examini submittunt M. PETRUS MICHAEL MOLLERUS, Pruffus Et JOHANNES KEIMELIUS, ad Infteram Pruffus Die XVIII. Auguftii, Anno. 1683.* ROSTOCHI, Typis JOH. WEPLINGII.
- MP – [Mykolas Merlinas,] *Žur wollmeinenden Vereinigung Und Einmũthigen Bedencken über das PRINCIPIUM PRIMARIUM In Lingva Lithvanica, In den Worten: LOQVENDUM CUM VULGO, enthalten [...] M. Mörlin. P. Gumb. Königsberg / gedruckt In der / von Sr. Königl. Majest. privilegirten / Georgifchen Buchdruckerey. Anno 1706.* (Dokumentinis leidimas: Drotvinas 2008, 19–125; internetinis leidinys: Michaelis Mörlinas, *Principium primum in lingua Lithuanica*, 1706, parengė Vincentas Drotvinas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, <http://seniejirastai.lki.lt/>.)
- MP-B – [Johannas Berentas,] „Woll=Ehrwürdiger / Großachtbahr= und Wollgelahrter / Hochgeehrter Herr Pfarrer“, MP [III–X].
- PAISEY, DAVID L., 1988: *Deutsche Buchdrucker, Buchhändler und Verleger 1701–1750*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- PASTENACI, FRIEDRICH, 1757: *Kurzgefaßte Historische Nachrichten von allen im Königreiche Preußen befindlichen Kirchen und Predigern bei denselben, außerhalb Königsberg, von der Reformation Lutheri an biß auf unsere Zeiten. Herausgegeben von Friedrich Pastenaci, Hofpit. Pred. und Rect. zu Gumbinnen, auch Mitglied der Königl. Deutfch. Gefellfch. zu Königsb. in Preußen. Erstes Stück vom Infterburgfchen Erzprieſterthum. Königsberg, gedruckt bei I. F. Driefft [1757].*
- PB – [Jokūbas Perkūnas,] *Wolgegründetes Bedencken / Über die / Ins Litthausche / Ubersetzte zehen Fabeln Æfopi, Und derselben passionirte Zuschrift / Auf Begehren eines Liebhabers der Litthauschen Sprachen / Aufgesetzt von Iacob Perkhun / Pfarrern zu Walterkehmen. Leipzig und Franckfurt / Anno 1706.* (Kritinis komentuos leidimas: Aleknavičienė, Schiller 2008; internetinis leidinys: Jokūbas Perkūnas, *Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift*, 1706, parengė Ona Aleknavičienė, Christiane Schiller, Vytautas Zinkevičius, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, <http://seniejirastai.lki.lt/>.)
- [PERKŪNAS, JOKŪBAS,] 1686: *DISPUTATIO THEOLOGICA DE COMMUNIONE SUB UNA SPECIE TERTIA, exhibens Solutionem argumentorum, quibus communio sub unâ defenditur, Quam Deo feliciter juvante, SUB PRÆSIDIO CHRISTIANI DREIERI, S. Theol. D. & Prof. Publ. h. t. Decani, publicè defendet JACOBUS PERKUHN, Ifchdaggâ-Inſterburgenfis Prusfus, IN AUDITORIO MAJORI, Ad diem XII. Septembris, horis antemeridianis, ANNO M DC LXXXVI. REGIOMONTI, Typis FRIDERICI REUSNERI, SEREN. ELECT. BRANDENB. ET ACAD. TYPOG. HÆREDUM.*
- PETKŪNAS, DARIUS, 2018: „Liturgija kaip veiksnys lietuvių ir prūsų tautinei tapatybei išsaugoti Prūsijos kunigaikštystėje XVI amžiuje“, *Senoji Lietuvos literatūra* 45, 11–38.
- PREUCK, DAVIDT VON; SEBASTIANUS MÜLLER, 1673-02-16: *Actum Gumbinnen den 16. Febr. Anno 1673, Gumbinnen; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 56 e 4, Nr. 4/1, 6r–13v.*

- PREUCK, DAVIDT VON; SEBASTIANUS MÜLLER, 1673-02-18: Brief an Kurfürst von Brandenburg und Herzog in Preußen Friedrich III., Ragnit; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 56 e 4, Nr. 4/1, 5r-5v.
- PUPKIS, ALDONAS, 1984: „Prie lietuvių kalbos kultūros teorijos ištakų“, *Mūsų kalba* 3, 14–19.
- PUPKIS, ALDONAS, 2005: *Kalbos kultūros studijos*, Vilnius: Gimtasis žodis.
- [QUANDT, JOHANN JACOB, *Preußische Presbyterologie* 4, Königsberg, vor 1772]; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Hs. 2.
- Real-Enzyklopädie für protestantische Theologie und Kirche* 10. *Militsch bis Österreich*, Paderborn: Salzwasser Verlag GmbH, 2015 [1882].
- RgB – [Pilypas Ruigys,] *Betrachtung der Littauifchen Sprache, in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften; Aus vielen Scribenten, und eigener Erfahrung, mit Fleiß angestellet, und zu reiferer Beurtheilung der Gelehrten, zum Druck gegeben, von Philipp Ruhig, Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen, im Hauptamt Infterburg*. Königsberg, druckts und verlegts Iohann Heinrich Hartung, 1745. (Kritinis leidimas: Ruigys 1986, 20–164.)
- RgM – [Pilypas Ruigys,] *MELETEMA, è re ipsa, Autoribus variis, atq[ue] experientia, sifens LINGVAM Lituanicam, fvafo Doctrinâ excellentissimorum qvorundam Fautorum, luci publicæ datum à Philippo Ruhigio, Infterb. Pruffo, Ecclesiæ Walterkemenfis in Diftrictu Infterburgenfi Pastore Germanico-Lituanico [...]* [1735]. (Kritinis leidimas: Ruigys 1986, 167–396.)
- RgŽ – [Pilypas Ruigys,] *Littauifch=Deutfches und Deutfch=Littauifches Lexicon [...]* von Philipp Ruhig, Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen, Infterburgifchen Hauptamtes. Königsberg, druckts und verlegts I. H. Hartung, 1747. (Perrašas, lietuviškų žodžių formų konkordancijos, parengė Vilma Zubaitienė, Vytautas Zinkevičius, 2011; Lietuvių kalbos institutas, Senujų raštų duomenų bazė.)
- RUIGYS, PILYPAS, 1986: *Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas*, parengė Vytautas Jurgutis, Valerija Vilnonytė, Vilnius: Vaga.
- SANDEN, BERNHARD VON, 1701: *Kategizáwimas Arba Waikû Mokflas / Kureme KATEGISMAS LUTHERAUS, Ir jo išmánimas trumpay ir práftay išguldomas ija / Su Prákalba ape Sudawádijima Kategifmo=Mokflo [...]* Nūg Bernhard von Sanden / Sen. [...] Karaláuczuje / Išfpáuftas nūg potámkû Reuznëraus.
- SCHREIBER, MICHAEL, 1708: *Mit Chrifto gestorben; Den Himmel erworben [...]* Bey der Leich=Begángnūß Des Wol=Ehrwürdigen / Vorachtbahren und Wolgelahrten HERRN Michael MÖRLINI, Der Chrifftlichen Gemeine zu Gumbinnen Infterburgfchen Amptes 36jáhrigen wolverdienten Pfarrers und Seelenforgers / Anno 1708. d. 20. Mart. [...] Vorgeftellet von M. Michael Schreiber [...] Königsberg. Gedruckt bey Friedrich Reufners / Sr. Königl. Majest. und Acad. Buchdruckers / Erben. (Perrašas: Drotvinas 2002, 112–116.)
- SHOHAMY, ELANA, 2006: *Language Policy: Hidden Agendas and New Approaches*, London, New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- SMETONIENĖ, IRENA, 2005: „Lietuvių kalbos politika Europos kalbų politikos kontekste“, *Kalbos kultūra* 78, 23–31.
- SPOLSKY, BERNARD, 2009: *Language Management*, Cambridge: Cambridge University Press.
- TELEŠIENĖ, AUDRONĖ, 2005: „Kritiškosios diskurso analizės metodologinių principų taikymas sociologiniuose tyrimuose“, *Filosofija. Sociologija* 5, 1–6.

- TRIŠKAITĖ, BIRUTĖ, 2020: „Jonas Jokūbas Kvantas – lietuvių raštijos istoriografas: Prūsijos presbiterologija (prieš 1772)“, *Res humanitariae* 28, 209–226.
- VALOTKA, AUDRIUS, 2015: „Kalbos planavimo ir kalbos politikos terminai“, *Parlamento studijos. Mokslo darbai* 18, 84–101.
- ZEDLER, JOHANN HEINRICH, 1742: *Groffes vollftändiges UNIVERSAL-LEXICON Aller Wiffenschafften und Künfte [...] Drey und Dreyßigfter Band S–San.* Leipzig und Halle, Verlegts Iohann Heinrich Zedler.
- ZEDLER, JOHANN HEINRICH, 1749: *Groffes vollftändiges UNIVERSAL-LEXICON Aller Wiffenschafften und Künfte [...] Ein und Sechzigfter Band, Zas–Zet.* Leipzig und Halle, Verlegts Iohann Heinrich Zedler.
- Das „Zwischenmanuskript“ zum *Altpreußischen evangelischen Pfarrerbuch 5. Saalfeld bis Szypulowski*. Auf der Grundlage der Sammlungen von Friedwald Moeller bearbeitet von Walther Müller-Dultz, Reinhold Heling und Wilhelm Kranz, Hamburg: Im Selbstverlag des Vereins [für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V. Quellen, Materialien und Sammlungen zur altpreußischen Familienforschung (QMS)], 2014.

Ona Aleknavičienė

THE LITHUANIAN LANGUAGE AS AN OBJECT OF THE POLICY
ON LANGUAGE IN THE KINGDOM OF PRUSSIA: THE DISCOURSE
OF THE EARLY 18TH CENTURY

Summary

The article deals with the philological polemics that took place in the Kingdom of Prussia in the 1710s as the first discourse recorded in writing that addressed matters of using the Lithuanian language in social life, covering, among other things, aspects of the policy on language and language planning.

Since the process concerning the public language had the involvement of governmental officials who acted in the name of the Prussian Church and the King, and had the authority to adopt different decisions, the Lithuanian language became an object of policy on language in a specific sense.

The first language policy makers who in the 18th century recognised and advocated the problems of the quality of the public Lithuanian language and took to making decisions to have the public involved in the resolution of the language matters were as follows:

- (1) Friedrich Deutsch (1657–1709), comptroller of Prussian churches and schools, chief preacher of the palace, and theology professor at Königsberg University;
- (2) Johann Berent (1658–1712), councillor of the court of the palace of Königsberg and former law professor at Königsberg University;
- (3) George Friedrich von Kreitzen (1639–1710), chancellor of the Kingdom of Prussia as a member of the government.

The different genres, purposes, and venues of publication of the sources of the discourse were the product of the personal mindsets of the key players in the discourse in

terms of matters of the use of the language as well as their social and cultural capital and the authorities' stance on the importance of the ideas that were being promoted:

(1) Michael Mörlin's (1641–1708) *Principium Primarium in Lingva Lithvanica* (Königsberg, 1706; *MP*): a tract that pushed ideas on improving the use of the Lithuanian language in social life, all the while aiming to involve the public in their deliberation and in reaching a decision by mutual agreement which had the support of the authorities;

(2) Johann Schultz's (1684–1709) Lithuanian translation of *Aesop's Fables* (*Ezopo pasakėčios*; Königsberg, 1706; *EP*): a translation of a book of fiction that radiated a favourable attitude towards the linguistic mindsets laid down in *MP* and offered a possibility for how they could be implemented in practice; it, too, was backed by the authorities;

(3) Jacob Perkuhn's (1665–1711) *Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift* (Leipzig and Frankfurt-am-Maine, 1706; *PB*): an independent review of the first two books that aimed to portray the new arguments as unreasonable, controversial, and incapable of practical implementation;

(4) A letter from the Prussian government from 14 April, 1706 in the name of King Friedrich I (1657–1713) and signed by George Friedrich von Kreitzen, chancellor of the Kingdom of Prussia as a member of the government: an official document addressed to Lithuanian counties, ordering them to organise a survey of priests concerning the necessity of the principles of the use of the language as promoted by Mörlin.

An analysis of the process of the discourse has highlighted the following positions of its key players in relation to their intended impact on the public Lithuanian language:

(1) Michael Mörlin's position was of a creative kind: in his opposition to the existing use of the language, and the spoken and written clerical language in particular, he envisioned various possibilities for improving the quality of the language, sought to prove to the public how important the language was, and offered methods and tools for implementation;

(2) Johann Berent, Johann Schultz and Philipp Ruhig took a supporting position, the translation of *Aesop's Fables* standing out as an example of the realisation of Mörlin's ideas.

(3) Jacob Perkuhn's position was of a critical and defensive nature: he wanted to deny the problem as such, and to preserve the *status quo* by criticising Mörlin for his innovations in teaching the catechism, and his suggestion that they continue to be applied in the spoken and written language, and advocated for priests who took the traditional stance on the language and the language that they used;

(4) A number of orchestrated actions on the part of the governmental bodies emerged in the discourse of the policy on language in the early 18th century: the authorities promoted activities geared towards the development of linguistic mindsets, supported the publication thereof, and sought ways to address matters of implementation. The Prussian government's letter dated 14 April, 1706 shows that the authorities had discussions on how they could influence the use of the Lithuanian language, and envisioned relevant objectives.

Mörlin was the first to identify the issues with using the Lithuanian language in social life, and suggested making an impact on the written and spoken language, especially the language that was used by higher-ranking individuals. By publicising his principles, initiating a demonstration of how they could be applied in practice, and engaging the edu-

cated part of the public in the discussion, he sought to give some social and cultural power to his principles.

Mörlin's *Principium Primarium in Lingva Lithoanica* was the first tract on Lithuanian linguistics to promote a number of ideas regarding the more functional use of the Lithuanian language in social life. Based on the spoken language of the people and on folklore, it proposed that the spoken and written language used by priests should be regulated so that it catered to the needs of the majority of the public. With their activities aimed at having an impact on the language of the upper social classes, the participants in the discourse who supported Mörlin and his ideas sought to close the gap between the different language variations and to make communication easier.

Mörlin considered having an impact on the spoken and written Lithuanian language that the upper social classes used to be one of the ways to resolve social and cultural problems, which could facilitate the spread of Christianity and the education of the lower classes. As the need to regulate the Lithuanian language also had the support of Prussian ecclesiastical and governmental bodies that envisioned ways to continue and manage processes that were already under way, the discourse of the policy on language in the early 18th century should be considered as the first to demonstrate the aim of both individuals and the state to influence the language and its user groups in a bid for better communication as a stepping stone towards the consolidation of the Prussian Church's positions and the advancement of society as such.

ONA ALEKNAVIČIENĖ
Raštijos paveldo tyrimų centras
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5,
LT-10308 Vilnius, Lietuva
el. p.: ona.aleknaviciene@lki.lt

Gauta 2022 m. lapkričio 1 d.